

Vilniaus universitetas
Filosofijos fakultetas
Bendrosios psichologijos katedra

Dalia Bernotaitė

Pedagoginės psichologijos studijų programa
Magistro darbas

Vyresnio amžiaus žmonių asmenybės savybių ypatumai

Darbo vadovas: prof. A.Bagdonas

Vilnius 2009

TURINYS

Santrauka	3
Summary	4
Pratarmė	5
1. ĮVADAS	6
1.1. Senstanti visuomenė	6
1.2. Asmenybės ypatumai	8
1.2.1. Asmenybės stabilumas	10
1.2.2. Asmenybės plastiškumas	11
1.3. Vyresnio ir jaunesnio amžiaus žmonių asmenybės savybės	14
1.4. Lyčių skirtumai.....	16
1.5. Tyrimo tikslai, uždaviniai ir hipotezės	20
2. TYRIMO METODIKA	21
2.1. Tiriamieji	21
2.2. NEO-PI-R klausimynas	22
2.3. Tyrimo eiga	23
2.4. Duomenų tvarkymas	24
3. REZULTATAI	25
3.1. Vyresnio amžiaus žmonių asmenybės ypatumai.....	25
3.2. Vyresnio ir jaunesnio amžiaus žmonių asmenybės savybės.....	29
3.3. Lyčių skirtumai.....	31
3.4. Asmenybė ir kiti kintamieji.....	34
4. REZULTATŲ APTARIMAS	38
5. IŠVADOS	45
6. LITERATŪRA	46
PRIEDAI	51

Vyresnio amžiaus žmonių asmenybės savybių ypatumai

Santrauka

Visame pasaulyje visuomenė sensta, todėl labai svarbu yra pažinti vyresnio amžiaus žmones. Kad senstant keičiasi fizinis pajėgumas, visi žinome, tačiau nuomonių apie tai, kas vyksta su žmogaus asmenybe, yra įvairių. Mano tyrimo tikslas buvo tirti ir palyginti vyresnio amžiaus žmonių asmenybės savybių ypatumus, priklausomai nuo jų gyvenamosios aplinkos, amžiaus ir lyties.

Tyrimo buvo naudotas NEO-PI-R klausimynas, sukurtas Costa ir McCrae (1992), kurį sudaro 240 teiginių. Tyrimo dalyvavo 132 asmenys: 101 tiriamasis – vyresnio amžiaus žmonės, gyvenantys pensionate, likę 31 tiriamasis – jaunesnio amžiaus žmonės. Dar viena imtis palyginimui buvo paimta iš Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto laboratorijos duomenų bazės – tai 67 vyresnio amžiaus žmonės, gyvenantys namie. Rezultatai parodė, jog gyvenamoji aplinka turi įtakos tam tikriems vyresnio amžiaus žmonių asmenybės bruožams, pavyzdžiui, namie gyvenantys vyresnio amžiaus žmonės yra atviresni patyrimui, o pensionato gyventojai – pažeidžiamesni. Tačiau bruožų, kuriais abi imtys yra panašios, vis dėlto yra daugiau. Taip pat nustatyta, jog nepriklausomai nuo gyvenamosios aplinkos, su amžiumi mažėja priešiškus ir veikla, o didėja – tiesumo išreikštumas. Tyrimas parodė, jog vyresnio ir jaunesnio amžiaus žmonės skiriasi tam tikrais asmenybės bruožais: vyresniems labiau būdingas sutariamumas, depresija, šiluma, pasitikėjimas, tiesumas, nuolaidumas ir kuklumas; jaunesniems labiau būdingas priešiškus, impulsyvumas ir jausmai. Tačiau, pavyzdžiui, sąmoningumo ir visų jo žemesniojo lygmens bruožų išreikštumas nepriklauso nuo amžiaus. Šiuo tyrimu nustatyta, jog yra asmenybės bruožų skirtumų tarp lyčių. Nepriklausomai nuo gyvenamosios aplinkos vyresnio amžiaus vyrai ir moterys skiriasi šiais bruožais: vyrams labiau būdingas sužadinimo siekimas ir vertybės, o moterims – nerimas ir tiesumas.

Taigi tyrimas parodė, jog tam tikrais asmenybės bruožais vyresnio amžiaus žmonės skiriasi, priklausomai nuo gyvenamosios aplinkos, amžiaus ir lyties.

Personality features of senior people

Summary

In all of the world society is getting older, for that reason it is very important to know seniors better. Everybody knows that people are losing their physical strength as they get older, but there are many disagreements about what happens with their personalities. The object of the current study was to examine and compare personality features of senior people, depending on their living environment, age and sex.

NEO-PI-R questionnaire created by Costa and McCrae (1992) was used in this study, it contains 240 statements. 132 people participated in this study: 101 – nursing home residents, 31 – younger people. More data was taken from Vilnius University Philosophy faculty laboratory database – it was data about 67 seniors, living at home. The results showed that living environment has influence on some of the seniors' personality features, for example, seniors who live at home are more open to experience, and nursing home residents are more vulnerable. However personalities of these two groups have more similar traits. The study showed that despite living environment angry hostility and actions decreases with age and straightforwardness increases. Younger and older people differ in these personality traits: for the seniors' agreeableness, depression, warmth, trust, straightforwardness and modesty are more expressed; for younger people hostility, impulsiveness and feelings are more expressed. Yet conscientiousness, for example, and all its facets do not depend on age. This study showed that there are some personality trait differences between the sexes. Despite living environment senior men and women differ in these personality traits: men have higher ratings in excitement seeking and values, women – in anxiety and straightforwardness.

Thereby this study indicates that senior people differ in certain personality features, depending on living environment, age and sex.

Pratarmė

Ką šiuolaikiniam žmogui reiškia jo amžius, jo metai? Amžiaus normos, tai yra visuomenėje priimti standartai arba lūkesčiai, susiję su amžiumi, turi nemažą įtaką mūsų elgesiui. Amžius yra svarbus kriterijus bendraujant: nuo jo priklauso ne tik tai, kaip kreipiamės bendraudami, kokių stilių ir kaip pagarbiai kalbame, bet ir interesų panašumo bei artimos draugystės galimybė. Žmonės linkę stereotipiškai vertinti vieni kitus pagal jų amžių (Hansen Lemme, 2003). Taigi amžius šiuolaikiniam žmogui yra labai svarbus – neveltui tiek daug moterų ir vyrų slepia savo tikrąjį amžių nenorėdami, kad į juos žiūrėtų ir bendrautų, kaip su vyresnio amžiaus atstovais. Jaunystės kultas stipriai išreikštas visame pasaulyje jau senokai. Žinoma, su tuo susijęs sveikatos stiprinimas yra pagirtinas, tačiau senatvės bijojimas ir, dar blogiau, jos paniekimas, ką byloja tokie posakiai kaip „senas krienas“, „išsimiegosiu, kai pasensiu“ ar „judi kaip pensininkas“, ne visada suprantamas. Juolab, kad visame pasaulyje visuomenė sensta. Štai vien Lietuvoje Lietuvos Statistikos departamento duomenimis 2008-aisiais metais vyresnių nei 80 metų amžiaus žmonių lyginant su 2005-aisiais metais padaugėjo 14,4 tūkstančių, kai tuo tarpu bendras Lietuvoje gyvenančių žmonių skaičius sumažėjo beveik 59 tūkstančiais. Taigi vyresnio amžiaus žmonių tarp mūsų gyvena vis daugiau. Ar tą gyvenimo tarpsnį mes pažįstame taip kaip jau patirtą ir išgyventą vaikystę, paauglystę ar ankstyvąją suaugystę? Turbūt, kad ne taip gerai, ir galbūt būtent tas nežinojimas daugelį žmonių verčia bijoti senatvės ir pasikliauti stereotipinėmis nuomonėmis apie ją ar net patiems prisidėti prie jų kūrimo, taip dar labiau padidinant skirtumą tarp savęs ir tų kitų, vyresnio amžiaus žmonių. Kad to galėtume išvengti, svarbu yra pažinti tiek save, tiek vyresnio amžiaus žmones.

Kad žmogui senstant keičiais jo fizinis pajėgumas, visi žinome, tačiau kas gi vyksta su žmogaus asmenybe? Su amžiumi susiję asmenybės skirtumai jau senai domina tyrėjus. Atlikta daug tyrimų ta tema ir prieita prie skirtingų išvadų – vieni teigia, kad apie 30-uosius metus asmenybė subręsta ir vėliau beveik nebesikeičia (Costa, McCrae, 1994), kai tuo tarpu kiti teigia, kad asmenybės savybės keičiais net ir vėlyvoje suaugystėje (Srivastava et al, 2003).

Taigi ši tema buvo pasirinkta norint ištirti ir palyginti vyresnio amžiaus žmonių asmenybės ypatumus – ar jie skiriasi nuo jaunesnio amžiaus žmonių, ar jie skiriasi priklausomai nuo gyvenamosios aplinkos, ar jie skiriasi priklausomai nuo lyties, ir jei taip, tai kokiais aspektais.

1. ĮVADAS

1.1. Senstanti visuomenė

Vyresnio amžiaus žmonių populiacija visame pasaulyje gana smarkiai didėja. Štai Jungtinėse Valstijose nuo 1990-ųjų iki 2000-ųjų vyresnių nei 85 metų amžiaus žmonių padaugėjo net 40,9 procentais, kai tuo tarpu bendra populiacija padidėjo tik 10,3 procentais (Himelick, Walsh, 2002). Lietuvoje situacija panaši: vyresnių nei 85 metų amžiaus žmonių daugėja – Lietuvos Statistikos departamento duomenimis nuo 2005-ųjų iki 2008-ųjų šio amžiaus žmonių padaugėjo beveik 15 procentų. Tokie duomenys džiugina rodydami, kad gerėja sveikatos priežiūros kokybė. Tobulėja ne tik medicina, bet, galbūt, ir pačių žmonių požiūris į sveiką gyvenimo būdą.

Tačiau visuomenės senėjimas ne tik džiugina, su juo susiję ir nemažai rūpesčių. Vienas jų – visuomenės požiūris į vyresnio amžiaus žmones. Tyrimai rodo, kad tik labai maža dalis žmonių vyresnį amžių (60 ir daugiau metų) nurodo kaip, jų manymu, laimingiausią gyvenimo periodą. Tokį požiūrį gali lemti kultūriniai lūkesčiai ir įsivaizdavimai, kad senėjimas būtinai susijęs su sumažėjusiu aktyvumu socialiniame ir ekonominiame gyvenime bei fiziniu ir emociniu susilpnėjimu (Tuckman, Lorge). Gyventi – vadinasi tapti vyresniam, o tai reiškia, kad mes visi galime žvelgti į praeitį su pasitenkinimu arba liūdesiu, ir į ateitį – su viltimi arba baime. Senatvėje tikriausiai uždarbis mažėja, netenkama darbo, kūnas silpsta, atmintis blėsta, energija nyksta, šeimos nariai ir draugai miršta arba palieka mus, o didysis priešas – mirtis – šmėkščioja vis arčiau. Todėl nenuostabu, kad per 65 metus perkopusių žmonių amžiaus tarpsnis gali atrodyti blogiausiai (Myers, 2000). Tačiau toks įsivaizdavimas nebūtinai yra teisingas. Įvairaus amžiaus žmonės išgyvena panašius laimės bei pasitenkinimo gyvenimu jausmus. Vyresni žmonės yra tiek pat laimingi ir patenkinti gyvenimu kiek ir jaunesni. Įdomu tai, kad su amžiumi rečiau būname labai susijaudinę, labai išdidūs, taip pat ir rečiau apimti depresijos. Suaugusiųjų nuotaikos yra ne tokios kraštutinės ir daug pastovesnės, o senatvei būdingas santūresnis džiaugsmas, bet didesnis pasitenkinimas. Taigi „senstant gyvenimo emocinis vežimas rieda vis lygiau“ (Myers, 2000).

Taigi kultūrinės normos turi didžiulę įtaką požiūriui į vyreniuosius. Tai rodo būtinybę keisti visuomenės požiūrį į senėjimą tam, kad patys žmonės pasitiktų senatvę su didesniu emociniu pasitikėjimu (Tuckman, Lorge). Turime suprasti, kad senėjimas yra neišvengiamas gyvenimo padarinys, ir tai priimti kaip bet kuri kitą amžiaus tarpsnį.

Kitas svarbus su senėjimu susijęs aspektas, įtakojantis požiūrį į vyresnio amžiaus žmones – išėjimas į pensiją. Individualų verslą turintys, kūryba ar žemės ūkiu užsiimantys asmenys dažniausiai dirba tiek, kiek jiems leidžia sveikata – neretai visą savo gyvenimą, iki pat jo saulėlydžio. Tuo tarpu didžioji dauguma žmonių virš 60 metų išeina į pensiją. Tai skatina labai įvairios priežastys: sveikata, socialinė ekonominė padėtis, demografiniai duomenys, darbo pobūdis ir nuostatos į darbą bei pensinį amžių (Hansen Lemme, 2003). Jaunesniems žmonėms išėjimas į pensiją neretai asocijuojasi su mirties laukimu, nes dažnai išėjimą į pensiją vertiname kaip produktyvaus gyvenimo laikotarpio pabaigą, po kurios eina nežinia kas. Visuomenėje, kur didelė reikšmė tenka darbui, šis gyvenimo etapas turi ypatingą reikšmę. Tačiau svarbu suvokti, jog dauguma žmonių prie šios naujos pakopos prisitaiko gana gerai. Viena iš sėkmingo pensinio amžiaus sudėtinių dalių – gebėjimas išlikti aktyviu. Laisvalaikis, kažkada buvęs prabanga, tampa įprasta gyvenimo dalimi. Higginbottom ir kiti teigia, kad pagrindinės pasitenkinimo pensiniu amžiumi sąlygos – tikslingas laiko panaudojimas, konstruktyvi veikla ir tarpasmeniniai kontaktai (Hansen Lemme, 2003). Taigi išėjimas į pensiją gali būti naujas gyvenimo etapas, nebūtinai sietinas su negatyviais dalykais, juk net aštuoniomis valandomis per dieną daugiau galime skirti savo mėgstamai veiklai – skaitymui, filmams, spektakliams, kūrybinei veiklai, sportui, bendravimui ir kt.

Tačiau kas dar svarbu, kalbant apie senėjančią visuomenę – tai globa. Džiugu, jei visais gyvenimo periodais žmogus išlieka savarankiškas ir gali pilnai ne tik savimi, bet dar ir kitais pasirūpinti. Tačiau pasitaiko, kad pasiekus garbingą amžių, susilpnėjus jėgoms, žmogui prireikia pagalbos. Vieni žmonės tokiu atveju atsiremia į artimuosius ir gyvena namuose, tuo tarpu kiti persikelia gyventi į globos įstaigas seniems žmonėms. Į tokias įstaigas atvykstama ne tik dėl sveikatos būklės, bet ir dėl kitų priežasčių – šeimyninės padėties, ryšių su kitais šeimos nariais, gyvenimo sąlygų ir pajamų bei kitų dalykų (Hansen Lemme, 2003). Šis gyvenimo vietos pasikeitimas yra svarbus gyvenimo įvykis vyresnio amžiaus žmonėms, nes daug kas keičiasi. Gyvendami namie žmonės dažniausiai būna patys sau šeiminkai: nuo jų priklauso, kokią tvarką jie palaikys, kada ir ką gaminsis valgyti, priims svečius ar ne ir panašiai. Žmonės gyvena vieni arba apsupti artimųjų, patys arba giminės rūpinasi jų sveikata, laisvalaikiu, emocine gerove. Gyvenimas pensionate yra kitoks: čia žmonėms tenka susipažinti ir prisitaikyti prie vidaus tvarkos taisyklių, gyventi ne jiems įprastoje aplinkoje, valgyti tai, kas duodama ir konkrečiu laiku, gyventi su kambario draugais, priimti siūlomą medicinos, socialinių darbuotojų ir jų padėjėjų pagalbą ir rūpestį. Tai reikalauja lankstumo ir prisitaikymo. Vieniems žmonėms prie pasikeitusio gyvenimo pavyksta prisitaikyti labai lengvai, o kitiems ne. Tai priklauso nuo daugelio dalykų – asmenybės ypatumų,

prieš tai buvusių gyvenimo salygų, žmogaus požiūrio ir lūkesčių, atsikraustymo į globos namus prižasčių, sveikatos ir kitų dalykų. Toks gyvenimo pasikeitimas neabejotinai įtakoja patį žmogų ir jo asmenybę, tačiau tai aptariama vėlesniame skyrelyje.

Taigi vyresnio amžiaus žmonių skaičiui augant, didėja ir ilgalaikės globos poreikis, tad nenuostabu, kad daugėja ir globos įstaigų seniems žmonėms skaičius. Lietuvos Statistikos departamento duomenimis 2000-aisiais metais Lietuvoje tokių įstaigų buvo 93, o 2007-ais jų skaičius išaugo iki 101. Sparčiausiai daugėja vyriausiojo amžiaus gyventojų skaičius jose, t.y. perkopusių 80 metų – nuo 2001 iki 2007-ų metų jų skaičius padidėjo net 30 procentų. Tokie skaičiai rodo, kad vyresniojo amžiaus žmonės tiek gyvenantys namuose, tiek globos įstaigose, turi susilaukti pakankamai dėmesio, nes jie sudaro svarbią visuomenės dalį.

Taigi senstanti visuomenė visame pasaulyje yra aktualus klausimas, o vyresniojo amžiaus žmonės – dažna tyrinėjimų populiacija. Visuomenės požiūris į šią žmonių grupę ne visada yra teigiamas, nes senatvė tai ne vaikystė – jos neišgyvenę, mes apie ją ne tiek daug ir žinome, tik galime įsivaizduoti. Juolab, kad visuomenės požiūris neretai šį amžiaus tarpsnį nuspalvina tamsiomis spalvomis – senatvė siejama su išėjimu į pensiją ir visais jos neigiamais aspektais, su pablogėjusia sveikata ir nebesugebėjimu pasirūpinti savimi. Tačiau svarbu yra žvelgti giliau ir pažinti vyresnio amžiaus žmonių asmenybę – ar kartu su visais senatvėje įvykstančiais pasiekimais, kartu keičiasi ir asmenybės bruožai, ar mes taip jau ir skiriamės vieni nuo kitų.

1.2. Asmenybės ypatumai

Žmogaus asmenybę apibrėžti ir apibūdinti nėra lengva, juolab kad literatūroje galima rasti tiek daug skirtingų jos apibrėžimų. Asmenybė – tai kiekvienam būdinga savita mąstysena, jausena ir veikseną (Myers, 2000). Asmenybė – tai nuosekli minčių, jausmų ir veiksmų struktūra, atspari aplinkybių ir istoriniams pokyčiams, manoma, esanti stabili visą gyvenimą (Roepke et al, 2001). Taigi asmenybę apibūdinti galima įvairiai ir vienas iš būdų, kurį sugalvojo Allportas – apibūdinti asmenybę nusakant jos svarbiausius bruožus – žmonėms būdingą elgesį ir sąmoningus motyvus. Asmenybės bruožai – tai tam tikras mąstymo, elgsenos ir reagavimo būdas, būdingas tam tikram individui (McCrae et al, 2000). Asmenybės bruožai – tai sąlyginai pastovios jausmų, minčių ir elgsenos struktūros, skiriančios asmenis vieną nuo kito (Roberts, Mroczek, 2008). Kitais žodžiais tariant, asmenybę sudaro sąlyginai mažas skaičius faktorių, atspindinčių esmines asmenybės dimensijas (McCrae, Costa 1997). Dimensijos sąvoka reiškia galimybę suskirstyti žmones pagal

vieno iš bruožų pasireiškimo lygį. Kiekvienas žmogus turi tuos pačius bruožus, tik jie nevienodai išryškėję ir jų pasiskirstymas tarp žmonių beveik atitinka normalią kreivę. Tai reiškia, kad dauguma žmonių turi vidutiniško ryškumo bruožus, o mažesniai žmonių daliai būdingi labai ryškūs arba labai blankūs bruožai. Kuo ryškesnis bruožas, tuo labiau nuo jo priklauso žmogaus elgesys, nors, žinoma, elgesį lemia ir socialiniai vaidmenys, reikšmingos aplinkybės, nuotaika ir įgyti įpročiai (McCrae, Costa, 1990, cit. pg. Hansen Lemme, 2003). Asmenybės savybės gali būti formuojamos kultūros, kurioje gyvename, ir esminių žmonių elgesio ir patyrimo būdų, kurie yra universalūs. Universalumas gali būti priskirtas prie žmonijai kaip rūšiai būdingo biologinio bruožų pagrindo arba gali atspindėti grynai psichologinį bendro žmonijos gyvenimo kartu grupėmis patyrimo, abstraktaus mąstymo naudojimo ar savo mirtingumo suvokimo rezultata (McCrae, Costa 1997).

Nemažai tyrėjų ir psichologų yra įsitikinę, kad geriausiai asmenybės bruožų struktūrą atspindi penkių faktorių modelis. Pagal šį modelį, dauguma asmenybės savybių gali būti apibūdintos remiantis penkiomis esminėmis asmenybės dimensijomis – tai neurotizmas, ekstraversija, atvirumas patyrimui, sutariamumas ir sąmoningumas. Kadangi, priešingai fiziniams bruožams, asmenybės bruožai yra abstrakcijos, kurių negalime tiesiogiai išmatuoti, Costa ir McCrae (1992) sudarė klausimyną, skirtą empiriniam penkių faktorių modeliui tyrinėti. Tai NEO-PI-R – asmenybės klausimynas, kuris šiandien pasaulyje yra plačiai žinomas. Šis klausimynas matuoja ne tik penkis pagrindinius asmenybės nusakančius faktorius, bet ir žemesniojo lygmens bruožus, kurie yra specifiškesni ir apibūdina didžiąsias kategorijas (pagrindinės asmenybės dimensijos ir žemesniojo lygmens bruožai bei jų apibūdinimai pateikiami 1 priede). Jų yra net 30 – po 6 kiekvienam bruožiui (Žukauskienė, Barkauskienė, 2006). Ši asmenybės matavimo priemonė yra plačiai naudojama visame pasaulyje, skirtingų tautų žmonėms, vyrams ir moterims, vyresnio ir jaunesnio amžiaus žmonėms tyrinėti. Ji plačiai taikoma ir moksliniams asmenybės tyrimams, ir praktinės psichologijos srityse – konsultuojant, psichoterapiniam procesui planuoti ir įvertinti, darbuotojų atrankai, teisės psichologijoje (Žukauskienė, Barkauskienė, 2006).

Taigi asmenybė gana dažnai apibrėžiama remiantis bruožų teorija, o konkrečiau – penkių faktorių modeliu, kuris neretai matuojamas NEO-PI-R asmenybės klausimynu. Tačiau kalbant apie asmenybę, iškyla daug klausimų, o vienas iš jų – ar asmenybė keičiasi, ar ji yra atabili?

1.2.1. Asmenybės stabilumas

Anksčiau dauguma psichologų ir nespécialistų laikėsi nuomonės, kad asmenybė, suformuota genų ir ankstyvosios patirties, nekinta visą gyvenimą (Myers, 2000). Beveik visą XIX amžių asmenybės nekintamumas buvo neabejotinas psichologinių teorijų principas, kurį tiksliai išreiškė Williamas Jamesas (1892), sakydamas: „Pasiekus 30 metų amžių, daugelio žmonių charakteris būna susiformavęs kaip gipsas ir daugiau niekada nesuminkštės“. Tokios pažiūros turėjo įtakos ir Freudo asmenybės sampratai, teigiančiai, kad asmenybė formuojasi pirmaisiais 5-6 metais, o vyresnio žmogaus elgesys tėra tik ankstyvųjų įvykių atspindys (Hansen Lemme, 2003).

Vėlesni tyrinėjimai ir teorijos taip pat teigia, kad žmogaus asmenybė per gyvenimą išlieka stabili. Štai penkių faktorių teorija teigia, kad asmenybės bruožai turi grynai biologinį pagrindą ir yra apsaugoti nuo tiesioginio aplinkos poveikio. Teigiama, kad bruožai visą vaikystę vystosi, o žmogui suaugus pasiekia brandą ir išlieka stabilūs visą likusį gyvenimą. (Srivastava et al., 2003). Pasak McCrae ir Costos, asmenybės bruožai keičiasi žmogui vystantis, tačiau pasiekus 30-ies metų amžių tampa stabilūs ir iš esmės nebesikeičia, o jei ir keičiasi, tai labai nežymiai. Stabilumas būdingas visiems 5 asmenybės bruožams. Jie teigia, kad asmenybės bruožai, aprašyti penkių faktorių modelyje, lieka pastovūs visose situacijose ir visą gyvenimą. Tarkim, žmogus, paauglystėje buvęs ekstravertas, liks ekstravertas ir vidutiniame amžiuje. Toks pastovumas būdingas visiems, tiek vyrams, tiek moterims, visų rasių ir tautų žmonėms, išskyrus kai kuriuos atvejus (pvz., sergančiuosius Alzheimerio liga). Tą patvirtina ir longitudinaliniai tyrimai, randantys įrodymų, jog asmenybė suaugus iš esmės yra stabili, nepaisant plačiai paplitusios nuomonės, jog su amžiumi ateina vienišumas ir gyvenimo būdo bei mąstymo nelankstumas (Roepke et al., 2001). McCrae ir Costa teigimu, šis stabilumas remiasi biologiškai įgimtu polinkiu. Taigi asmenybė sudaro vieną nekintantį savasties aspektą. Jų požiūriu teisingiausia būtų klausti ne kaip gyvenimo patirtis keičia asmenybę, o kaip asmenybė lemia gyvenimą, suteikia gyvenimo eigai tvarką, tąsą ir galimybę numatyti, kartu prisitaikydama ir kisdama (McCrae, Costa, 1990, cit. pg., Hansen Lemme, 2003). Kitaip tariant, teigiama, jog asmenybė yra genetiškai nulemta, universali ir skleidžiasi gyvenimo eigoj, pagal iš anksto numatytą planą. Be to, ji nėra veikiama individo aplinkos ar kultūros pokyčių, viskas yra atvirkščiai – žmonės keičia savo aplinką ar socialinius vaidmenis, kad šie atitiktų jų asmenybę (Maiden et al., 2003). Juk net vienas iš asmenybės apibrėžimų, pateiktų ankstesniame skyrelyje sako, kad asmenybė išlieka stabili visą gyvenimą, ji turi grynai biologinį pagrindą ir yra atspari aplinkos pokyčiams.

Ar asmenybės bruožai paveldimi? Ir jei taip, tai ar gali keistis tai, kas iš anksto nulemta? Juk gimę žydraakiais su metais netapsime rudaakiais. Genetinės įtakos asmenybei klausimu pradėta domėtis palyginus ne taip ir senai. Ankstesni tyrimai nustatė, kad genetinis indėlis į asmenybę sudaro apie 50 procentų, o aplinkos įtaka sudaro tik mažą dalelę (Digman, 1990). Vėlesni tyrimai nustatė netgi didesnę paveldimumo įtakos asmenybės bruožams procentą, tačiau šalia to visada tyrinėjama ir aplinkos įtaka. Pavyzdžiui, nustatyta, kad įvaikinti vaikai turi labai mažai panašumų su savo tėvais ir kartu gyvenančiais netikrais broliais ir seserimis. Jei tėvų auklėjimo ypatumai turi bent kiek įtakos asmenybei, tai ji yra labai subtili. Ta bendra aplinka, kuria dalinasi ir kurioje gyvena vienos šeimos vaikai turi mažai ar net jokios įtakos jų asmenybei suaugus. Tačiau kas turi įtakos, tai ne bendra aplinka, o unikali patirtis, kuri yra skirtinga tos pačios šeimos vaikams (McCrae et al., 2000).

Grįžtant prie paveldimumo klausimo, tai svarbu paminėti, jog teigiama, kad visi penki faktoriai yra paveldimi, o kai kurie tyrimai randa daugiausia įrodymų atvirumo patyrimui paveldimumui (Loehlin, 1992, cit. pg., McCrae et al., 2000). Beje, žmonės paveldi daugiau nei tik penkis pagrindinius asmenybės faktorius, specifiniai bruožai taip pat yra paveldimi (Jang, 1996). Kaip yra iš tikrųjų – ir šiandien ginčijamasi. Genetikos ir aplinkos įtakos klausimas visada buvo ir yra vienas iš labiausiai dominančių ir diskutuojamų. Elgesio-genetikos tyrimai pritaria galimybei, kad tam tikra aplinka įtakoja asmenybės bruožus (McCrae et al., 2000). Kokia tai yra aplinka ir kaip ji įtakoja asmenybės bruožus, plačiau aptariama vėlesniame šio darbo skyrelyje.

Taigi nuo seniausių laikų buvo manoma, kad asmenybė yra stabili ir nekintanti – žmogui pasiekus visišką brandą, asmenybė taip pat subręsta ir nusistovi. Ši požiūrį sustiprina ir tas faktas, kad asmenybės bruožai turi biologinę pagrindą – jie yra genetiškai paveldimi, o tai kas paveldima, kažin ar išvis keičiasi. Tačiau nepaisant šios nuomonės, nemažai longitudinalių tyrimų rodo, kad asmenybės bruožai gyvenimo eigoje skirtingais amžiaus tarpsniais kinta (Roberts et al., 2006). Tad kokie asmenybės bruožai, kokiame amžiuje, priklausomai nuo ko ir kaip kinta?

1.2.2. Asmenybės plastiškumas

Nemaža dalis longitudinalių ir skersinio pjūvio/profilio (angl. cross-sectional) tyrimų randa įrodymų, jog egzistuoja su amžiumi susiję asmenybės bruožų pokyčiai ir suaugusių žmonių gyvenimo eigoje. Šie įrodymai atitinka gyvenimo eigos vystymosi požiūrį, kuris remiasi idėja, jog vystymasis nėra užbaigiamas tam tikru gyvenimo periodu – jis tęsiasi visą gyvenimą. Šis požiūris

tegia, jog žmonės yra atviros sistemos ir gyvenimo eigoje jie demonstruoja tiek asmenybės pastovumą, tiek pokyčius, kaip sudėtingų interakcijų tarp biologinių ir socialinių-ekonominių įtakų rezultata (Baltes et al., 2006, cit. pg., Allemand et al., 2008). Pabrėžiama, kad pokyčiai gali įvykti bet kuriuo gyvenimo periodu, net ir vidutiniame ar vyresniame amžiuje. Priklausomai nuo asmens, tie patys procesai – genetinė įtaka vystymosi procesams, reakcija į aplinkos sąlygas, mokymasis stebint, bendrieji mokymosi dėsniai ir mokymasis iš to, kaip mus apibūdina kiti - prisideda prie asmenybės tęstinumo ir pokyčių (Caspi, Roberts, 2001; Roberts, Caspi, 2003, cit. pg., Allemand et al., 2008).

Roberts ir Caspi (2003) pasiūlė alternatyvią asmenybės bruožų vystymosi teoriją, atitinkančią Baltes „gyvenimo eigos vystymosi“ požiūrį, kuri teigia, jog identiškumo procesai gali paaiškinti asmenybės bruožų pastovumą ir pokyčius gyvenimo eigoje. Stipraus identiškumo ir kai kurių jo aspektų vystymasis yra neabejotinai susiję su daugybe mechanizmų, prisidedančių prie asmenybės pastovumo. Be to, su amžiumi asmens identiškumas tampa vis aiškesnis ir stipresnis, kas padeda paaiškinti gyvenimo eigoje vis didėjančią asmenybės bruožų pastovumą. Galiausiai, įprasti ir tradiciniai įsipareigojimai, būtini identiškumo sukūrimui (darbas, santuoka, šeima, bendruomenė), lemia bruožų, susijusių su psichologine branda, tokių kaip sutariamumas, sąmoningumas ir emocinis stabilumas, išryškėjimą (Roberts et al., 2006).

Kontekstualistinis požiūris yra priešingas penkių faktorių teorijai. Jis teigia, jog bruožai yra įvairiai sąlygojami ir vienas iš svarbiausių poveikių asmenybės bruožams – asmens socialinė aplinka. Pokytis yra sudėtingas ir nuolat vykstantis dėl daugybės faktorių, galinčių įtakoti asmenybės bruožus (Srivastava et al., 2003). Šis požiūris į asmenybės vystymosi suvokimą įtraukia socialinės-kognityvinės visumos nagrinėjimą. Asmenybę veikia socialiniai vaidmenys, socialiniai įgūdžiai, kompetencijos ir asmeniniai tikslai. Asmenybės pastovumas kyla iš žmogaus transakcijų su socialine aplinka (Roberts et al., 2006). Biologinis ir kontekstualistinis požiūriai nesutaria dėl to, kada vyksta asmenybės pokyčiai, ir ar išvis yra kokių nors skirtumų tarp vyrų ir moterų vystymosi.

Aplinkos įtaka vaidina lemiamą vaidmenį asmenybės sistemų funkcionavime keliais skirtingais būdais: apibūdina sąlygas, kuriomis žmogaus asmenybė išsivystė; sukuria visą rinkinį gebėjimų, vertybių, požiūrių ir identitetų; suteikia konkrečią formą, kuria asmenybės bruožai pasireiškia. Aplinka turi ir tiesioginį poveikį asmenybės bruožams, nes siejasi su jų pasireiškimu, kuris turi atitikti kultūrinį kontekstą – aplinklą (McCrae et al., 2000). Socialiniai vaidmenys, gyvenimo įvykiai ir socialinės aplinkos pasikeitimai gyvenimo eigoje daro nemažą įtaką pagrindiniams asmenybės bruožams (Haan et al., 1986; Hogan, 1996, cit. pg., Srivastava et al.,

2003). Tačiau psichologinių, socialinių ir kultūrinių faktorių įtaką žmonėms senstant sumažėja – tai yra selekcijos, optimizavimo ir kompensacijos procesų rezultatas (Baltes et al., 1998, cit. pg., Roberts et al., 2006).

Nemažai tyrėjų domisi žmonių asmenybių ir patirties transakcija. Transakciniu požiūriu į žmones žiūrima kaip į aktyvius veiksnius, kurie vaidina svarbų vaidmenį rinkdamiesi ir formuodami savo aplinką, kuri savo ruožtu įtakoja jų asmenybes (Caspi, Moffitt, 1993, cit. pg., Srivastava et al., 2003). Trys pagrindinės socialinių vaidmenų sritys, kurios lemia pokyčius ankstyvajame ir viduriniame suaugusiųjų gyvenime, yra darbas, santuoka ir tėvystė. Nors laikas, kada tai įvyksta, kiekvienam žmogui yra individualus, šie pokyčiai nemažai yra susiję su asmenybės pasikeitimais. Štai pavyzdžiui, sąmoningumas siejamas su darbu, jo atlikimu ir išsipareigojimais darbe bei išsipareigojimais rimtuose santykiuose, o tuo tarpu sutariamumas labiausiai siejamas su tėvyste ir panašiomis užduotimis (Srivastava et al., 2003).

Maiden ir kiti tyrėjai (2003) yra įsitikinę, jog asmenybės bruožai kinta net ir suaugus, ypatingai, kai žmonės susiduria su tokiais gyvenimo įvykiais, kurie reikalauja adaptacijos. Nors nemažam skaičiui žmonių asmenybė visą gyvenimą gali išlikti stabili, kai jų gyvenimo aplinkybės beveik nesikeičia – tie patys draugai, stabili santuoka, teikianti pasitenkinimą karjera ir pan., visgi labiau audringais gyvenimo etapais, manoma, jog asmenybė keičiasi, nes ji turi prisitaikyti prie besikeičiančių aplinkybių. Žmogaus asmenybės pasikeitimo tikimybė ypatingai padidėja, kai jis susiduria su jį traumuojančiais ir nepalankiais gyvenimo įvykiais (Maiden et al., 2003). Prie tokių įvykių turbūt galima būtų priskirti ir vyresnio amžiaus žmonių persikėlimą gyventi į globos įstaigas seniems žmonėms ir tas faktas, kaip ne pats palankiausias gyvenimo įvykis, reikalaujantis adaptacijos, savo ruožtu turėtų vienaip ar kitaip sąlygoti asmenybės pasikeitimus. Galima būtų spėti, jog asmenys, gyvenantys globos įtaigose, tampa labiau priklausomi nuo kitų, nes daugeliu jų gyvenimo aspektų pasirūpina už tai atsakingas personalas, mažiau aktyvūs ir, galbūt, ramesni. Tačiau kaip yra iš tikrųjų, ir siekama išsiaiškinti šiuo darbu.

Taigi yra daug įvairių požiūrių, kalbant apie žmogaus asmenybę ir jos stabilumą ar plastiškumą. Tai priklauso nuo daugelio dalykų: sąveikų tarp biologinių ir socialinių-ekonominių įtakų, nuo asmens socialinės aplinkos ir jos pasikeitimų, nuo socialinių vaidmenų, gyvenimo įvykių ir adaptacijų. Visa tai vienaip ar kitaip veikia žmogų ir jo asmenybę, o jis, savo ruožtu, veikia savo gyvenimą, pasirinkdamas aplinką, kurioje nori būti, ir vaidmenis, kuriuos nori ir gali atlikti.

1.3. Vyresnio ir jaunesnio amžiaus žmonių asmenybės savybės

Su amžiumi susiję asmenybės skirtumai domino žmones šimtmečiais. Štai Aristotelis savo antrojoje knygoje Retorika paskyrė net tris skyrius žmonių savybių skirtingomis gyvenimo fazėmis apibūdinimui. Jis pranašavo, kad turėtų būti su amžiumi susiję asmenybės bruožų skirtumai (Donnellan, Lucas, 2008). Ir tai nebuvo vien tik pranašystė – nemažai tyrėjų patvirtina teiginį, kad egzistuoja su amžiumi susiję asmenybės skirtumai. Štai Roberts ir kiti (2006) savo tyrimu nustatė, jog asmenybės bruožai gyvenimo eigoje keičiasi. Žmonės tampa vis labiau socialiai dominuojantys, sąmoningesni ir emociškai stabilesni ankstyvoje suaugystėje, tačiau kai kuriais atvejais ir vidutiniame ar vyresniame amžiuje. Jie nustatė, jog gyvybingumas ir atvirumas patyrimui jauname amžiuje yra labiau išreikšti, o senatvėje jų išreikštumas sumažėja, tačiau šie pokyčiai yra labai nežymūs. Tuo tarpu socialinis dominavimas išreikšumas stiprėja nuo paauglystės iki 30 metų, o tada išlieka stabilus iki 50-ies. Sutariamumas ir sąmoningumas per visą gyvenimo periodą beveik tolygiai auga, kai tuo tarpu neurotizmas – mažėja. Atvirumas patyrimui auga iki 20-ies, išlieka stabilus iki 50-ies, o tada ima mažėti (Roberts et al., 2006).

Terracciano ir kiti (2005) savo tyrime nustatė, kad ekstraversijos išreikštumas nuo 30 iki 90 metų amžiaus mažėja, nors labiausiai tas sumažėjimas išryškėja apytiksliai 50-ies metų. Sutariamumas su amžiumi tolygiai didėja, o sąmoningumas iki 50-70-ies metų kyla, ir tada ima mažėti. Neurotizmas su amžiumi mažėja, tačiau maždaug 80-ies ima vėl didėti. Atvirumas patyrimui su amžiumi tolygiai mažėja. Šie tyrėjai taip pat nustatė, kaip su amžiumi keičiasi ne tik pagrindiniai asmenybės faktoriai, bet ir žemesniojo lygmens bruožai. Impulsyvumas (N5) su amžiumi tolygiai mažėja, pažeidžiamumas (N6) tuo tarpu labiausiai kyla iki 70-ies, kas gali būti susiję su faktu, jog pažeidžiamumas ir sąmoningumas yra tie bruožai, kuriuos labiausiai paveikia Alzheimerio liga (Siegel et al., 1991, cit. pg., Terracciano et al., 2005). Kalbant apie ekstraversijos žemesnius bruožus, savęs įtvirtinimas (E3) padidėja nuo 30 iki 60-ies metų, aktyvumas (E4) jaunesniame amžiuje yra stabilus, tačiau vėliau ima mažėti ir mažėja iki pat senatvės. Turint omenyje, kad vyreniame amžiuje pasireiškia fiziologiniai pokyčiai, nenuostabu, kad vyresni žmonės jaučiais mažiau energingi ir stiprūs nei jaunesni. Sužadavimo siekimas (E5) jau pasiekus 30-ies metų amžių būna gana stipriai sumažėjęs lyginant su paauglyste, kada jis pasiekia piką (Costa, McCrae, 1992, cit. pg., Terracciano et al., 2005). Vertybių (O6) išreikštumas su amžiumi mažėja, nes manoma, kad vyreni žmonės mažiau trokšta iš naujo pervertinti savo socialines, politines ir religines vertybes (Krosnick, Alwin, 1989, cit. pg., Terracciano et al., 2005). Jausmai (O3) su amžiumi taip pat mažėja,

kai tuo tarpu estetiškumas (O2) ir idėjos (O5) nuo 30 iki 90-ies metų beveik nemažėja. Staigiausias pakilimas sutariamumo žemesniojo lygmens bruožuose yra nuolaidume (A4), o mažiausiai pakitimų kuklume (A5). Kompetencija (C1) pasiekia piką žmogui sulaukus 70-ies, o apdairumas (C6) monotoniškai didėja per visą gyvenimą.

Su amžiumi susijusius asmenybės skirtumus taip pat rado McCrae ir kiti, atlikę tarpkultūrinius tyrimus. Jie nustatė, kad ekstraversija ir atvirumas patyrimui buvo mažiau išreikšti vyresniems žmonėms, nei jaunesniems, tuo tarpu sąmoningumas ir sutariamumas atvirkščiai – vyresniems žmonėms buvo labiau išreikšti nei jaunesniems. Aukštesnis atvirumas patyrimui jaunesniame amžiuje gali būti susijęs su išsilavinimo lygio ir trukmės padidėjimo (McCrae et al., 2000). Neurotizmas, jų teigimu, po truputį mažėja visais gyvenimo periodais ir vyresniame amžiuje yra žemesnis nei jaunesniame, kas gali rodyti geresnę psichologinį prisitaikymą. Atlikę longitudinį tyrimą šie tyrėjai nustatė, kad iš žemesniojo lygmens bruožų keičiasi šie – aktyvumas (E4), teigiamos emocijos (E6) ir veikla (O4), su amžiumi jie ne žymiai sumažėja (Costa, McCrae,). Taigi, nieko gyvenime nėra amžino.

Roepke ir kiti (2001) savo tyrime palygino penkis pagrindinius asmenybės bruožus ir žemesniojo lygmens faktorius tarp vidutinio/vyresnio amžiaus (50 – 84 metų) bei senyvo amžiaus žmonių (85 – 100 metų). Jis rado daugiau panašumų nei skirtumų tarp šių amžiaus grupių. Iš 30-ies žemesniojo lygmens bruožų, tik 4-iems rastas reikšmingas skirtumas lyginant grupes. Senyvo amžiaus grupė pasižymėjo mažesniu ekstraversijos išreikštumu nei vidutinio/vyresnio amžiaus grupė. Tai atitinka Allemand ir kitų tyrėjų (2008) rastus duomenis, kad su amžiumi ekstraversijos pasireiškimo laipsnis mažėja. Šiluma (E1) ir teigiamos emocijos (E6) prisideda prie ekstraversijos sumažėjimo senyvo amžiaus žmonių grupėje. Vyresnėje grupėje taip pat buvo mažesni impulsyvumas (N5) ir tvarka (C2).

Apibendrinant visus šiuos skirtingais tyrimais gautus duomenis, kurie čia paminėti, galima būtų teigti, jog sutariamumas ir sąmoningumas yra teigiamai susiję su amžiumi, tuo tarpu ekstraversija ir atvirumas patyrimui – neigiamai susiję su amžiumi. Neurotizmas taip pat neigiamai susijęs su amžiumi, tačiau yra netgi tokių duomenų, kad ties 80 metų neurotizmas gali vėl padidėti. Kitaip tariant, žmonėms senstant, labiau pasireiškia tokie bruožai, kurie yra labiau susiję su socialine svarba ir bendravimu, tačiau susilpnėja bruožai, susiję su jėga ir entuziastingu požiūriu į gyvenimą (Donnellan et al., 2008).

1.4. Lyčių skirtumai

Nemažai tyrimų nustatė, kad vyrai yra labiau užsispyrę ir linkę rizikuoti nei moterys, kai tuo tarpu moterys yra empatiškesnės ir nerimastingesnės už vyrus. Tačiau šie skirtumai tarp lyčių nėra vieninteliai – vyrai ir moterys tarpusavyje skiriasi fizine jėga, seksualiniu elgesiu, rinkdamiesi darbą, draugus, laisvalaikį... Ir, žinoma, asmenybės savybėmis. Nustatyta, kad asmenybės bruožų skirtumai tarp vyrų ir moterų yra didesni nei kognityvinių sugebėjimų, atribucinių stilių ar savivertės (Else-Quest et al., 2006; Hyde, 2005, cit. pg., Schmitt et al., 2008).

Manoma, jog vyrai ir moterys skirtingai vystosi dėl skirtingos patirties. Neurotizmas tarp lyčių gali vystytis skirtingai, nes kai kurie tyrėjai randa, jog paauglėms mergaitėms neurotizmo išreikštumas yra didesnis nei berniukams, tačiau vėliau su amžiumi moterų pasitikėjimas savimi ir įveikos įgūdžiai pagerėja, kas sąlygoja neurotizmo lygio mažėjimą (Helson, Moane, 1987; Helson et al., 1997, cit. pg., Srivastava et al., 2003). Nemažai tyrimų nustatė, jog su amžiumi moterys tampa mažiau emociškai priklausomos ir labiau kompetentingos, tuo tarpu vyrai pasiekę suaugystę būna mažiau emociškai priklausomi ir labiau kompetentingi nei moterys, o su amžiumi šie bruožai išlieka ganėtinai stabilūs. Srivastava ir kiti (2003) atlikę tyrimą nustatė, jog su amžiumi moterų ekstraversija ir neurotizmas mažėja, tačiau vyrų nekinta.

Feingold (1994) nustatė, kad Kanadoje, Kinijoje, Suomijoje, Vokietijoje, Lenkijoje ir Rusijoje tokie asmenybės bruožai kaip neurotizmas, sutariamumas ir sąmoningumas moterims yra labiau išreikšti nei vyrams. Vyrų rezultatai atvirkščiai aukštesni su ekstraversija susijusių bruožų. Daug didesniame tyrime, kur buvo tirti žmonės iš 36 šalių, nustatyta, jog daugumoje kultūrų neurotizmas, sutariamumas, šiluma (E1) ir jausmai (O3) yra labiau išreikšti moterims, o savęs įtvirtinimas (E3) ir idėjos (O5) – vyrams (Costa et al., 2001; McCrae, 2002, cit. pg., Schmitt et al., 2008). Kitų tyrimų duomenimis, pas vyrus labiau išreikštas savęs įtvirtinimas (E3), sužadavimo siekimas (E5) ir idėjos (O5), tuo tarpu pas moterims labiau išreikštas nerimas (N1), pažeidžiamumas (N6), estetiškumas (O2), jausmai (O3) ir empatiškumas (A6). Beje, teigiama, kad šie skirtumai yra gana tvirti, jie randami nepriklausomai nuo matavimo priemonių, tiriamųjų amžiaus ir kultūros.

Ir vis dėlto, lyčių skirtumai ne visiems asmenybės bruožams yra vienodi savo dydžiu tarp visų tiriamųjų. Kartais lyčių skirtumai vienose kultūrose gali būti didesni nei kitose. Netgi rasta tokių įrodymų, jog asmenybės bruožų skirtumai tarp vyrų ir moterų yra didesni tose šalyse, kurios yra labiau klestinčios, turtingesnės ir kuriose lygybė tarp vyrų ir moterų yra didesnė, kur moterys turi tokias pat galimybes ir teises kaip vyrai (Costa et al., 2001; McCrae, 2002, cit. pg., Schmitt et al.,

2008). Nustatyta, kad Azijos ir Afrikos šalyse lyčių skirtumai yra mažiausi, o Europos ir Amerikos šalyse, kur gyvenimo kokybė ir lygybė tarp lyčių yra didesnė – skirtumai tarp vyrų ir moterų asmenybės bruožų yra didžiausi (McCrae et al., 2005). Taigi pasirodo, jog padidėjus lygybei ir pagerėjus gyvenimo kokybei, skirtumai tarp vyrų ir moterų asmenybių savybių ne išnyksta ar bent jau sumažėja, o atvirkščiai – jie padidėja.

Tokie atradimai, atrodytu, prieštarauja logikai. Juk paprastai maštant, kuo šalis labiau klesti ir kuo joje daugiau lygybės tarp lyčių, tuo labiau vyrų ir moterų asmenybių bruožai turėtų būti panašūs. Ši logika tinka aiškinant vyrų ir moterų vertybių prioritetus ir seksualines strategijas. Schmitt (2008) nustatė, jog socialinės-seksualinės orientacijos skirtumai tarp vyrų ir moterų yra mažesni tose šalyse, kurios labiau klesti ir kur lygybė tarp lyčių yra didesnė. Taigi asmenybės bruožų skirtumai tarp vyrų ir moterų, kurie yra didesni turtingesnėse ir labiau klestinčiose šalyse, yra priešingi intuicijai ir kitiems nustatytiems lyčių diferencijavimo tarp kultūrų šablonams.

Yra keletas teorijų, bandančių paaiškinti asmenybių skirtumus tarp lyčių, paplitusius įvairiose kultūrose. Šios teorijos iš esmės primena teorijas, aiškinančias psichologinių lyčių skirtumų esmines kilmės priežastis.

Socialinių vaidmenų modelis turbūt yra pirmaujantis, aiškinant lyčių skirtumų dydį. Pasak šios teorijos, nors vyrų ir moterų skirtumus lemia biologiniai veiksniai, atrodo, kad nepalyginamai svarbesnės yra socialinės priežastys. Kitaip tariant, šios elgsenos išmokstama socializacijos procese. Skirtumai tarp lyčių skatina vyrus bei moteris gyventi skirtinguose socialiniuose pasauliuose, plėtoti skirtingus būdo bruožus ir tapatybę, užsiimti skirtingo pobūdžio veikla (Hansen Lemme, 2003). Dėl to, kad tiksliai apibrėžti vyrų ir moterų vaidmenys tiesiogiai prisideda prie psichologinių skirtumų, tame tarpe ir asmenybės bruožų skirtumų, tarp lyčių, tikimasi, kad kai vyrai ir moterys atlieka panašesnius socialinius vaidmenis, skirtumai tarp lyčių turėtų nykti (Eagly, Wood, 1999; Wood, Eagly, 2002, cit. pg., Schmitt et al., 2008). Socialinių vaidmenų modelis numato, jog lyčių skirtumai, susiję su asmenybės bruožais, labiau išsivysčiusiose ir lygių teisių šalyse turėtų sumažėti, o labiau tradiciškose šalyse – išryškėti (Schmitt et al., 2008).

Vystymosi teorija į lyčių skirtumus žiūri kaip į kylančius iš įgimtų charakterio skirtumų. Pagal šį požiūrį, manoma, jog vyrai ir moterys tapusavyje psichologiškai skiriasi tik tose srityse, kur evoliucijos metu susidūrė su skirtingomis prisitaikymo problemomis. Dėl to lyčių skirtumai moderniose visuomenėse gali būti dėl seksualinio pasirinkimo sunkumų, kurie suformavo skirtumus tarp lyčių evoliucijos praeityje (Buss, Kenrick, 1998; Maeley, 2000, cit. pg., Schmitt et al., 2008). Yra manoma, jog natūralios atrankos procese įtvirtintas toks socialinis elgesys, kuris geriausiai

laiduoja genų perdavimą ateinančioms kartoms. Taip buvo atrinktos savybės, nuo kurių priklauso išlikimas: moterų rūpestingumas ir dėmesys emocijoms bei vyrų drąsa ir ambicijos (Hansen Lemme, 2003). Lyčių skirtumai, susiję su vaikų auginimu, sąlygojo tai, jog vyrai yra labiau linkę rizikuoti ir siekti socialinio dominavimo, o moterys yra atsargesnės ir rūpestingesnės. Neatitikimo perspektyva psichologinius skirtumus aiškina neatitikimu tarp dabartinės aplinkos ir ankstesnės medžiotojų-rinkėjų aplinkos. Iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad moderniose visuomenėse tokie neatitikimai turėtų būti didžiausi, tačiau taip nėra. Modernesnės kultūros psichologiškai yra artimesnės medžiotojų-rinkėjų kultūrai, kurioje ir atsirado psichologiniai lyčių skirtumai, nei mažiau išsivysčiusios kultūros (Lee, Daly, 1999, cit. pg., Schmitt et al., 2008).

Trečia teorija asmenybės skirtumus tarp lyčių aiškina matavimo klaidomis. Spėjama, jog socialinio pageidaujamo tendencijos skatina vyrus ir moteris išsiugdyti tam tikrus asmenybės bruožus. Matomi lyčių skirtumai tokiu atveju neatspindėtų tikrųjų asmenybės bruožų skirtumų, o tik parodytų, kiek kiekviena lytis nori atskleisti savo nepageidaujamas savybes. Kita galimybė yra jog skirtingose kultūrose vyrai ir moterys skirtingais būdais save apibūdina (Guimond et al., 2007, cit. pg., Schmitt et al., 2008). Galimas variantas, jog vienoje šalyje savęs apibūdinimas remiasi palyginimais su kitais tos pačios lyties asmenimis. Tuo tarpu moderniose ir labiau išsivysčiusiose šalyse vyrai ir moterys galbūt save dažniau lygina ir su priešingos lyties atstovais ir taip atsiskleidžia tikrieji asmenybės skirtumai. Tuo tarpu jei tiriamiesiems iš tradicinių kultūrų būtų liepiama save palyginti su abiejų lyčių atstovais, tai galbūt ir būtų randami didesni skirtumai tarp lyčių (Costa et al., 2001, cit. pg., Schmitt et al., 2008).

Taigi yra daugybė teorijų, bandančių paaiškinti skirtumus tarp lyčių – tai ir socialinių vaidmenų modelis, teigiantis, kad vyrai ir moterys skirtingos elgsenos išmoka socializacijos procese; tai ir vystymosi teorija, teigianti, kad tam tikrus bruožus ir savybes mes paveldėjome iš savo protėvių ir kad jos nėra atsitiktinės, o atrinktos taip, kad kuo geriau užtikrintų mūsų ir mūsų palikuonių išlikimą; bei kitos teorijos, teigiančios, kad skirtumus tarp lyčių gali lemti socialinio pageidaujamo tendencijos ar net tai, kaip tie skirtumai matuojami. Tačiau viena aišku, kad mažesni ar didesni, bet skirtumai tarp vyrų ir moterų asmenybės bruožų yra randami.

Apžvelgiant visa, apie ką jau buvo rašyta, galima būtų teigti, jog tirti ir kuo geriau pažinti vyresnio amžiaus žmones yra labai svarbu, nes visuomenė sensta ir vyresnių žmonių tarp mūsų daugėja. Po truputį daugėja ir globos įstaigų seniems žmonėms, bei ten gyvenančių žmonių. Šiuo tyrimu ir siekiama išsiaiškinti, kokie yra vyresnio amžiaus žmonių, tiek gyvenančių namuose, tiek globos įstaigose, nes kitiems ten persikelti yra būtinybė, asmenybės ypatumai. Taip pat norima palyginti ir išsiaiškinti, ar yra asmenybės skirtumų tarp vyresnio ir jaunesnio amžiaus žmonių – ar mes taip jau ir skiriamės nuo vyresniųjų. Bei siekiama išsiaiškinti, kokie yra asmenybės bruožų skirtumai tarp vyresnio amžiaus vyrų ir moterų.

1.5. Tyrimo tikslai, uždaviniai ir hipotezės

Tyrimo tikslai:

Šio tyrimo tikslas yra tirti ir palyginti vyresnio amžiaus žmonių asmenybės savybių ypatumus.

Uždaviniai:

- Palyginti vyresnio amžiaus žmonių, gyvenančių namie ir globos įstaigose seniems žmonėms, asmenybės savybes;
- Palyginti vyresnio ir jaunesnio amžiaus žmonių asmenybės savybes;
- Palyginti vyresnio amžiaus vyrų ir moterų asmenybės bruožus.

Hipotezės:

1. Vyresnio amžiaus žmonių, gyvenančių namie ir globos įstaigose seniems žmonėms, asmenybės skiriasi;
2. Vyresnio ir jaunesnio amžiaus žmonių asmenybės skiriasi;
3. Vyresnio amžiaus vyrų ir moterų asmenybės savybės skiriasi.

2. METODIKA

2.1. Tiriamieji

Tyrime dalyvavo 132 asmenys, kurių amžius nuo 24 iki 92 metų, savanoriškai sutikę atsakyti į NEO-PI-R klausimyno klausimus. Tiriamieji parinkti „patogiosios“ imties sudarymo principu. Tiriamųjų profesijos labai įvairios – tai ir buvę, ir esami ūkininkai, kariškiai, mokytojos, socialiniai darbuotojai, namų šeimininkės, buhalterės, jūrininkai, medikai ir panašiai. 101 tiriamasis - senelių namų gyventojai, gyvenantys Padvarių pensionate, Kretingos rajone, Padvarių kaime. Iš jų 36 (35,6%) buvo vyrai ir 65 (64,4%) - moterys. Jų amžius svyruoja nuo 31 iki 92 metų. Jaunesnių nei 60 metų amžiaus žmonių (iš pensionato) duomenys tolimesniame skaičiavime nebuvo naudojami – tai 3 žmonės 30-39 metų ir 1 žmogus 40-49 metų amžiaus, kadangi jų amžius neatitinka „vyresnio amžiaus“ kategorijos. Taigi viso buvo naudojami 97 pensionato gyventojų duomenys. Jų amžiaus vidurkis – 75 metai. Nei vienas jų nedirba. Duomenys apie pensionato gyventojus pateikti 1-oje lentelėje.

1 lentelė. Duomenys apie pensionato gyventojus

Išsilavinimas		Šeimyninė padėtis	
Pradinis	23 (23,7%)	Vedęs/ištekėjusi	24 (24,7%)
Pagrindinis (8-10kl.)	20 (20,6%)	Nevedęs/netekėjusi	10 (10,3%)
Vidurinis	26 (26,8%)	Išsiskyręs (-usi)	15 (15,5%)
Aukštesnysis, kolegija	23 (23,7%)	Našlys (-ė)	48 (49,5%)
Aukštasis (universitetinis)	5 (5,2%)		

Likę 31 tiriamasis, atstovaujantys jaunesnio amžiaus žmonių imtį – Kretingos miesto ir rajono gyventojai, sutikę dalyvauti tyrime. Dalis jų – Padvarių pensionato darbuotojai. Iš jų 6 (19,4%) buvo vyrai ir 25 (80,6%) – moterys. Jauniausio tiriamojo amžius 24 metai, vyriausio – 50 metų. Amžiaus vidurkis – 37 metai. Visi jie darbingo amžiaus ir dirba. Duomenys apie šią tiriamųjų imtį pateikti 2-oje lentelėje.

2 lentelė. Duomenys apie jaunesnio amžiaus tiriamųjų imtį

Išsilavinimas		Šeimyninė padėtis	
Pagrindinis (8-10kl.)	2 (6,5%)	Vedęs/ištekėjusi	22 (71%)
Vidurinis	1 (3,2%)	Nevedęs/netekėjusi	4 (12,9%)
Aukštesnysis, kolegija	13 (41,9%)	Išsiskyres (-usi)	4 (12,9%)
Aukštasis (universitetinis)	15 (48,4%)	Našlys (-ė)	1 (3,2%)

Daugiau nei pusė jaunesnio amžiaus tiriamųjų gyvena mieste (16), didelė dalis kaime (11), o likusieji miestelyje (2) ir rajono (savivaldybės) centre (2).

Dar viena imtis palyginimui paimta iš Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto laboratorijos duomenų bazės. Tai 67 vyresnio amžiaus žmonės, gyvenantys namie, nuo 55 iki 75 metų, kurių amžiaus vidurkis – 61 metai. Iš jų 31 vyras (46,3%) ir 36 moterys (53,7%). Pusė šių tiriamųjų nedirba dėl įvairių priežasčių (amžiaus, sveikatos ir kt.). Duomenys apie šią imtį pateikti 3-ioje lentelėje (išskyrus vieną žmogų, kuris nepateikė demografinių duomenų apie save). Ši imtis buvo paimta tam, kad būtų galima palyginti vyresnio amžiaus žmones gyvenančius pensionate ir gyvenančius namuose.

3 lentelė. Duomenys apie vyresnio amžiaus tiriamųjų imtį

Išsilavinimas		Šeimyninė padėtis	
Pradinis	8 (11,9%)	Vedęs/ištekėjusi	41 (61,2%)
Pagrindinis (8-10kl.)	7 (10,4%)	Nevedęs/netekėjusi	7 (10,4%)
Vidurinis	14 (20,9%)	Išsiskyres (-usi)	6 (9%)
Aukštesnysis, koleg.	14 (20,9%)	Našlys (-ė)	11 (16,54%)
Aukštasis (univ.)	23 (34,3%)		

Visi jie gyvena skirtingose vietose – mieste (37), kaime (10), miestelyje (11) ar rajono (savivaldybės) centre (8).

2.2. NEO-PI-R klausimynas

Šiame darbe buvo panaudotas Costa ir McCrae 1992-ais metais sudarytas NEO-PI-R klausimynas. Klausimyną sudaro 240 teiginių, kurie vertinami 5 balų skale. Respondentas pasirenka

vieną atsakymą, kuris labiausiai atitinka jo/jos sutikimą ar nesutikimą su kiekvienu teiginiu. Galimi atsakymai yra tokie: “Visiškai nesutinku”, “Nesutinku”, “Negaliu apsispręsti”, “Sutinku” ir “Visiškai sutinku”.

Šį klausimyną sudaro 8 lapų knygelė, kurioje pateikiama instrukcija ir išvardijami teiginiai. Tiriamasis atsakymus pažymi atskirame atsakymų lape. Šiame tyrime daugumos atveju (tiriant pensionato gyventojus) tiriamiesiems instrukcija buvo paaiškinama žodžiu ir tada skaitomi teiginiai, tiriamasis pasakydavo savo atsakymą, o tyrėja jį pažymėdavo atsakymų lape. Klausimynas turi dvi formas: S formą, kur pats tiriamasis turi save įvertinti, ir formą R, kuria naudodamasis kitas asmuo gali įvertinti tiriamąjį. Šiame tyrime buvo naudota tik S forma.

Klausimyno teiginiais asmenybės bruožai įvertinami pagal 5 pagrindines dimensijas arba didžiuosius faktorius (neurotizmo, ekstraversijos, atvirumo patyrimui, sutariamumo, sąmoningumo). Kiekviena dimensija vertinama 48 teiginiais, nes kiekvieną iš jų sudaro 6 smulkesnės žemesniojo lygmens bruožų subskalės, kurioms vertinti naudojama po 8 teiginius. Kiekvieną žemesniojo lygmens bruožą matuojančios subskalės įvertis gali būti nuo 0 iki 32 balų, o dimensijos – nuo 0 iki 192 balų. Kuo balas didesnis, tuo tam tikras bruožas yra labiau išreikštas. Buvo suskaičiuotos skalių Cronbach'o alphas: Neurotizmas - 0,86; Ekstraversija - 0,92; Atvirumas patyrimui - 0,87; Sutariamumas - 0,93; Samoningumas - 0,92.

2.3. Tyrimo eiga

Tyrimas vyko 2008 metų birželio – rugsėjo mėnesiais bei 2009 metų balandžio mėnesį. Tiriant vyresnio amžiaus žmones, Padvarių pensionato gyventojus - tik keletas tiriamųjų patys užpildė klausimyną. Daugumai buvo skaitomi teiginiai, o tiriamieji pasakydavo savo atsakymą, kurį atsakymų lape pažymėdavo tyrėja. Taip buvo daroma todėl, kad tiriamieji patys to padaryti negalėjo – dėl prasto regėjimo, dėl judėjimo negalių ir kitų priežasčių. Vieno žmogaus tyrimas truko nuo 1 valandos iki 2 dienų, nes tiriamieji greitai pavargdavo ir tyrimas būdavo pratęsimas sekančią dieną. Tiriami buvo visi žmonės, kurie savanoriškai sutiko dalyvauti tyrime ir kurie neturėjo psichinių negalių. Jaunesnio amžiaus tiriamieji klausimynus pildė patys. Jų tyrimas truko nuo 40 minučių iki 1 valandos. Dar viena imtis buvo paimta iš Vilniaus Universiteto laboratorijos duomenų bazės. Ji buvo paimta tam, kad būtų galima palyginti vyresnio amžiaus žmones, gyvenančius pensionate, ir gyvenančius namie.

2.4. Duomenų tvarkymas

Duomenų apdorojimui buvo naudojama SPSS programa. Buvo suskaičiuotos kiekvienos dimensijos ir jų subskalių įverčių sumos (didelis Ačiū už pagalbą Antanui Kairiui) ir apskaičiuoti jų vidurkiai. Vidurkių palyginimui naudojamas Stjudento t kriterijus nepriklausomoms imtims. Norint nustatyti asmenybės bruožų ir amžiaus ryšį buvo skaičiuotos Pearsono koreliacijos.

3. REZULTATAI

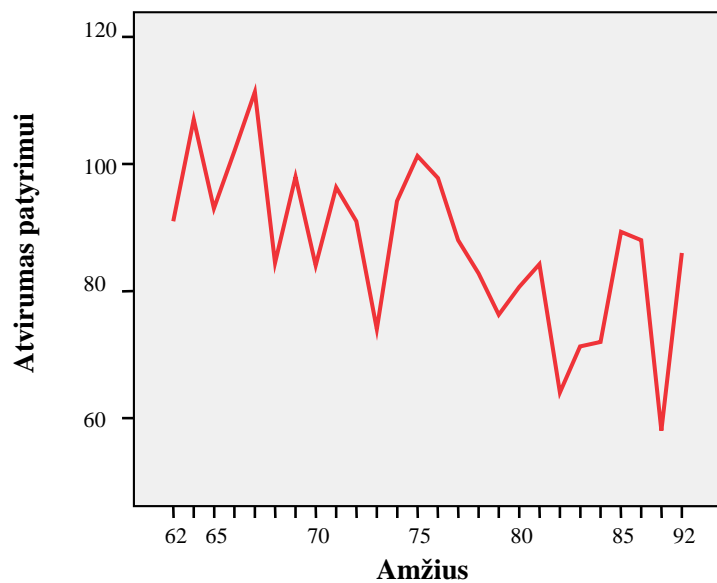
3.1. Vyresnio amžiaus žmonių asmenybės savybės

Atlikus statistinę analizę gauta, jog vyresnio amžiaus žmonės, gyvenantys pensionate ir namie, skiriasi atvirumu patyrimui (4 lentelė). Šis skirtumas yra statistiškai reikšmingas – lentelėje raudonai paryškinti statistiškai reikšmingi pagrindinių dimensių skirtumai. Vyresnio amžiaus žmonės, gyvenantys namie, (vidurkis 96,6) yra atviresni patyrimui nei vyresnio amžiaus žmonės, gyvenantys pensionate (vidurkis 87,36) – $p = 0,000$. Vyresnio amžiaus žmonės, gyvenantys namie, yra akivaizdžiai ekstraversiškesni (vidurkis 96,91), nei gyvenantys pensionate (vidurkis 90,62), tačiau šis skirtumas nėra statistiškai reikšmingas – $p = 0,054$. Sutariamumas ir sąmoningumas taip pat labiau išreikšti vyresnio amžiaus žmonėms, gyvenantiems namie, tuo tarpu neurotizmas labiau būdingas gyvenantiems pensionate, tačiau šie skirtumai nėra dideli ir nėra statistiškai reikšmingi. Nežiūrint į skirtumus, o tik į vidurkius, matyti, jog sutariamumo ir sąmoningumo vidurkiai žmonių, tiek gyvenančių namie, tiek penionate yra didžiausi (daugiau nei 110), o atvirumo patyrimui – mažiausi. Žemesniojo lygmens bruožai taip pat buvo palyginti ir nustatyta, jog vyresnio amžiaus žmonėms, gyvenantiems namie, statistiškai reikšmingai labiau išreikšti yra: drovumas (N4), šiluma (E1), aktyvumas (E4), teigiamos emocijos (E6), estetika (O2), veikla (O4), idėjos (O5), vertybės (O6), pasitikėjimas (A1) ir tikslo siekimas (C4). Tuo tarpu vyresnio amžiaus žmonėms, gyvenantiems pensionate, statistiškai reikšmingai labiau išreikštas yra pažeidžiamumas (N6). Statistiškai reikšmingai besiskiriantys žemesniojo lygmens bruožai, jų vidurkiai, lentelėje paryškinti juodai.

4 lentelė. Vyresnio amžiaus tiriamųjų, gyvenančių pensionate ir namie, NEO-PI-R dimensijų ir žemesniojo lygmens bruožų subskalių vidurkiai (M) ir standartiniai nuokrypiai (SD)

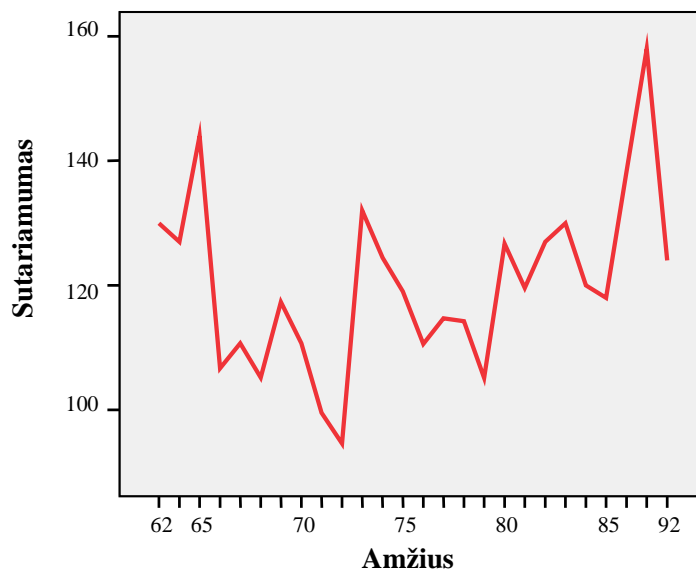
Dimensijos ir žemesniojo lygmens subskalės	Pensionato gyventojai		Gyvenantys namie	
	M	SD	M	SD
Neurotizmas	95,36	16,34	94,21	15,7
N1: nerimas	18,44	4,15	17,24	3,95
N2: priešiškus	14	4,71	13,48	3,97
N3: depresija	16,57	4,46	17,3	4,04
N4: drovumas	14,75	3,2	16,64	3,45
N5: impulsyvumas	15,74	5,8	15,37	3,4
N6: pažeidžiamumas	15,86	4,71	14,18	4,32
Ekstraversija	90,62	21,95	96,91	17,91
E1: šiluma	17,03	5,57	21,19	3,67
E2: visuomeniškumas	16,87	5,33	16,18	4,83
E3: savęs įtvirtinimas	13,42	5,44	14,4	3,91
E4: aktyvumas	12,16	5,62	14,67	5,05
E5: sužadavimo siekimas	14,42	5,06	14,03	4,13
E6: teigiamos emocijos	14,35	4,66	16,43	4,2
Atvirumas patyrimui	87,36	17,85	96,6	13,09
O1: fantazija	16,43	4,97	16,18	3,98
O2: estetika	15,52	5,54	18,1	5,19
O3: jausmai	16,76	3,79	17,3	3,87
O4: veikla	10,04	4,17	12,46	3,4
O5: idėjos	13,81	6	16,46	3,82
O6: vertybės	14,79	3,61	16,09	2,59
Sutariamumas	115,88	22,29	118,54	12,93
A1: pasitikėjimas	17,93	5,24	20,6	3,5
A2: tiesumas	20,19	5,91	19,25	4,01
A3: altruizmas	21,02	3,74	20,78	3,39
A4: nuolaidumas	17,7	5,5	17,31	3,5
A5: kuklumas	18,32	4,37	19,66	3,64
A6: empatiškumas	20,72	3	20,94	3,1
Sąmoningumas	112,53	20,61	114,25	12,67
C1: kompetencija	19,41	3,6	17,27	3,18
C2: tvarka	18,75	4,27	18,3	3,84
C3: pareiagingumas	22,38	4,65	22,58	3,1
C4: tikslo siekimas	15,88	4,64	18,58	2,88
C5: savidrausmė	18,02	5,06	19,25	3,62
C6: apdairumas	18,08	4,46	18,27	3,01

Taip pat buvo nagrinėjama, kaip vyresnio amžiaus žmonėms, gyvenantiems pensionate, pagrindinių dimensijų išreikštumas skiriasi priklausomai nuo amžiaus. Nustatyta, jog atvirumo patyrimui išreikštumas su amžiumi mažėja (1 pav.) ir ši koreliacija (-0,419) yra statistiškai reikšminga $p = 0,000$. Taigi, kuo žmogus vyresnis, tuo jis mažiau atviras patyrimui. Nors, kaip matyti iš grafiko, kreivė yra vingiuota ir koreliacija nėra labai stipri. Tai tik tendencija, nes, pvz., šiame tyrime 92 metų tiriamasis yra atviresnis patyrimui nei 73 metų respondentai.

1 pav. Atvirumo patyrimui ryšio su amžiumi grafikas.

Taip pat nustatyta, jog sutariamumas su amžiumi po truputį didėja (2 pav.) ir ši koreliacija (0,215), nors ir labai silpna, yra statistiškai reikšminga $p = 0,034$. Tačiau, kaip matyti iš grafiko, kreivė yra labai vingiuota, tad pasikliauti šia korealicija nereikėtų. Kitiems pagrindiniams bruožams statistiškai reikšmingų koreliacijų nenustatyta.

2 pav. Sutariamumo ryšio su amžiumi grafikas.

Žemesniojo lygmens bruožai statistiškai reikšmingai koreliuojantys su amžiumi yra šie: su amžiumi mažėja priešiškusas (N2), impulsyvumas (N5), savęs įtvirtinimas (E3), sužadavimo siekimas (E5), fantazija (O1), estetika (O2), veikla (O4) ir idėjos (O5); o su amžiumi didėja tiesumas (A2) ir nuolaidumas (A4). Kitiems žemesniojo lygmens bruožams statistiškai reikšmingos koreliacijos su amžiumi nenustatyta.

Vyresnio amžiaus žmonėms, gyvenantiems namuose, taip pat buvo paskaičiuotos asmenybės bruožų ir amžiaus koreliacijos. Nustatyta, jog kaip ir pensionato gyventojams, namie gyvenantiems vyresnio amžiaus tiriamiesiems sutariamumas statistiškai reikšmingai ($p = 0,014$) koreliuoja su amžiumi (0,298) – su amžiumi žmonėms vis labiau būdingas sutariamumas – tačiau ši koreliacija, kaip ir pensionato gyventojams, yra labai silpna. Vyresnio amžiaus žmonėms, gyvenantiems namuose, statistiškai reikšmingai koreliuojantys žemesniojo lygmens bruožai yra šie: su amžiumi mažėja priešiškusas (N2), aktyvumas (E4) ir veikla (O4); o su amžiumi didėja tiesumas (A2), depresija (N3) ir empatiškumas (A6). Taigi tik trimis žemesniojo lygmens bruožais vyresnio amžiaus žmonės, gyvenantys pensionate ir namie, yra panašūs – abiejų imčių tiriamiesiems su amžiumi mažėja priešiškusas (N2) ir veikla (O4), o su amžiumi didėja tiesumas (A2).

3.2. Vyresnio ir jaunesnio mažiau žmonių asmenybės savybės

Buvo palyginti vyresnio amžiaus žmonės, gyvenantys namie, su jaunesnio amžiaus žmonėmis. Jaunesnė imtis nebuvo lyginta su vyresnio amžiaus žmonėmis, gyvenančiais pensionate, nes pats gyvenamosios vietos faktorius sąlygotų skirtumus. Taigi nustatyta, jog vyresnio amžiaus žmonėms sutariamumas yra labiau išreikštas (vidurkis 118,54) nei jaunesnio amžiaus žmonėms (vidurkis 103,55). Šis skirtumas yra statistiškai reikšmingas – $p = 0,000$ (lentelėje paryškinta raudonai). Tuo tarpu jaunesnio amžiaus žmonės yra ekstraversiškesni (vidurkis 101,46) už vyresnius (vidurkis 96,91), tačiau šis skirtumas nėra statistiškai reikšmingas. Kitais bruožais imtys beveik nesiskyrė. Palyginus žemesniojo lygmens bruožus paaiškėjo, jog vyresnio ir jaunesnio amžiaus žmonės statistiškai reikšmingai skiriasi šiais bruožais: jaunesniams labiau būdingas priešiškumas (N2), impulsyvumas (N5) ir jausmai (O3); vyresniesiems labiau būdinga depresija (N3), šiluma (E1), pasitikėjimas (A1), tiesumas (A2), nuolaidumas (A4) ir kuklumas (A5) (lentelėje paryškinta juodai).

5 lentelė. Jaunesnio ir vyresnio amžiaus tiriamųjų, gyvenančių namie, NEO-PI-R dimensijų ir žemesniojo lygmens bruožų subskalių vidurkiai (M) ir standartiniai nuokrypiai (SD)

Dimensijos ir žemesniojo lygmens subskalės	Vyresnio amžiaus tiriamieji		Jaunesnio amžiaus tiriamieji	
	M	SD	M	SD
Neurotizmas	94,21	15,7	95,71	21,65
N1: nerimas	17,24	3,95	17,03	5,57
N2: priešiškus	13,48	3,97	16,13	4,88
N3: depresija	17,3	4,04	14,68	6,2
N4: drovumas	16,64	3,45	15,68	4,66
N5: impulsyvumas	15,37	3,4	18,87	3,91
N6: pažeidžiamumas	14,18	4,32	13,32	5,43
Ekstraversija	96,91	17,91	101,48	25,33
E1: šiluma	21,19	3,67	19,19	5,5
E2: visuomeniškumas	16,18	4,83	17,58	5,86
E3: savęs įtvirtinimas	14,4	3,91	14,87	5,63
E4: aktyvumas	14,67	5,05	16,55	4,4
E5: sužadavimo siekimas	14,03	4,13	15,19	5,93
E6: teigiamos emocijos	16,43	4,2	18,19	6,25
Atvirumas patyrimui	96,6	13,09	97,71	19,51
O1: fantazija	16,18	3,98	16	5,29
O2: estetika	18,1	5,19	17,03	5,54
O3: jausmai	17,3	3,87	19,06	4,09
O4: veikla	12,46	3,4	13,81	3,79
O5: idėjos	16,46	3,82	14,97	5,53
O6: vertybės	16,09	2,59	16,84	2,71
Sutariamumas	118,54	12,93	103,55	18,65
A1: pasitikėjimas	20,6	3,5	16,45	5,47
A2: tiesumas	19,25	4,01	17,29	4,24
A3: altruizmas	20,78	3,39	19,19	4,92
A4: nuolaidumas	17,31	3,5	13,9	4,09
A5: kuklumas	19,66	3,64	17,19	5,23
A6: empatiškumas	20,94	3,1	19,52	3,53
Sąmoningumas	114,25	12,67	115,23	25,92
C1: kompetencija	17,27	3,18	18,65	4,48
C2: tvarka	18,3	3,84	20,1	5,73
C3: pareiškimas	22,58	3,1	21,94	5,02
C4: tikslo siekimas	18,58	2,88	18,52	5,07
C5: savidrausmė	19,25	3,62	19,35	6,29
C6: apdairumas	18,27	3,01	16,68	4,22

3.3. Lyčių skirtumai

Norint nustatyti asmenybių skirtumus tarp lyčių, pirmiausia buvo palyginti vyresnio amžiaus vyrai ir moterys, gyvenantys pensionate (6 lentelė – Vyrai P ir Moterys P). Nustatyta, jog iš penkių pagrindinių asmenybės dimensijų vyresnio amžiaus vyrai ir moterys, gyvenantys pensionate, statistiškai reikšmingai ($p = 0,000$) skiriasi tik atvirumu patyrimui – vyrams jis labiau išreikštas (vidurkis 92,67) nei moterims (vidurkis 84,63) – lentelėje raudonai paryškinti statistiškai reikšmingi pagrindinių dimensijų skirtumai. Kitais bruožais tiriamieji taip pat skiriasi – moterys neurotiškesnės, joms labiau būdingas sutariamumas ir jos sąmoningesnės, tuo tarpu vyrai yra ekstraversiškesni, tačiau tie skirtumai nėra statistiškai reikšmingi. Palyginus žemesniojo lygmens bruožus paaiškėjo, jog vyrai ir moterys statistiškai reikšmingai skiriasi šiais bruožais: vyrams labiau būdingas sužadavimo siekimas (E5), idėjos (O5) ir vertybės (O6); moterims labiau būdingas nerimas (N1), pažeidžiamumas (N6) ir tiesumas (A2) – lentelėje juodai paryškinti statistiškai reikšmingi žemesniojo lygmens bruožų skirtumai.

Taip pat buvo palyginti vyresnio amžiaus vyrai ir moterys, gyvenantys namie (6 lentelė – Vyrai N ir Moterys N). Nustatyta, jog vyresnio amžiaus moterys, gyvenančios namie, yra neurotiškesnės (vidurkis 97,89) ir sutariamesnės (vidurkis 121,83) už vyrus (atitinkamai vidurkiai 89,94 ir 114,71). Šie skirtumai yra statistiškai reikšmingi – $p = 0,038$ ir $p = 0,023$. Tuo tarpu vyrai yra ekstraversiškesni (vidurkis 102,1) už moteris (vidurkis 92,44) – $p = 0,027$. Palyginus žemesniojo lygmens bruožus paaiškėjo, jog moterims labiau būdingas nerimas (N1), pažeidžiamumas (N6), tiesumas (A2) ir pareigingumas (C3). Tuo tarpu vyrams labiau būdingas savęs įtvirtinimas (E3), sužadavimo siekimas (E5) ir vertybės (O6). Visi šie skirtumai yra statistiškai reikšmingi.

Taigi palyginus vyresnio amžiaus vyrus ir moteris, gyvenančius pensionate, bei vyrus ir moteris, gyvenančius namie, paaiškėjo, jog nepriklausomai nuo gyvenamosios vietos vyresnio amžiaus vyrai ir moterys skiriasi šiais bruožais: moterims labiau būdingas nerimas (N1), pažeidžiamumas (N6) ir tiesumas (A2); vyrams labiau būdingas sužadavimo siekimas (E5) bei vertybės (O6).

6 lentelė. Vyresnio amžiaus vyrų ir moterų, gyvenančių pensionate – **P** ir gyvenančių namie - **N**, NEO-PI-R dimensijų ir žemesniojo lygmens bruožų subskalių vidurkiai (M) ir standartiniai nuokrypiai (SD)

Dimensijos ir žemesniojo lygmens subskalės	Vyrų P		Moterų P		Vyrų N		Moterų N	
	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD
Neurotizmas	92,91	19,88	96,63	14,19	89,94	16,8	97,89	13,88
N1: nerimas	16,27	3,52	19,56	4,03	16,03	3,78	18,28	3,68
N2: priešiškus	14,61	5,13	13,69	4,49	12,87	3,72	14	4,16
N3: depresija	17	5,04	16,34	4,15	16,35	4,15	18,11	3,81
N4: drovumas	14,24	3,88	15,02	2,77	16,06	4,05	17,14	2,79
N5: impulsyvumas	16,94	5,65	15,13	5,83	15,65	2,78	15,14	3,88
N6: pažeidžiamumas	13,85	5,23	16,89	4,09	12,97	4,08	15,22	4,31
Ekstraversija	92,27	23,75	89,77	21,1	102,1	16,54	92,44	18,06
E1: šiluma	18,94	4,67	19,63	3,24	21,94	2,79	20,56	4,22
E2: visuomeniškumas	16,48	6,03	17,06	4,97	17,35	5,02	15,17	4,48
E3: savęs įtvirtinimas	14,21	6,54	13,02	4,79	15,45	3,44	13,5	4,11
E4: aktyvumas	11,97	5,38	12,27	5,79	14,74	4,65	14,61	5,43
E5: sužadavimo siekimas	16,61	3,91	13,3	5,25	15,26	3,57	12,97	4,33
E6: teigiamos emocijos	14,06	4,83	14,5	4,61	17,35	4,54	15,64	3,77
Atvirumas patyrimui	92,67	16,56	84,63	17,99	98,61	14,64	94,86	11,51
O1: fantazija	17	5	16,14	4,97	17	3,57	15,47	4,23
O2: estetika	15,33	5,29	15,61	5,71	17,55	6,1	18,58	4,29
O3: jausmai	15,82	3,71	17,25	3,77	16,9	3,88	17,64	3,89
O4: veikla	10,91	3,21	9,59	4,55	13,1	3,8	11,92	2,79
O5: idėjos	17,36	6,16	11,98	5,06	17,19	4,02	15,83	3,57
O6: vertybės	16,24	3,47	14,05	3,48	16,87	2,58	15,42	2,44
Sutariamumas	109,6	20,99	119	22,44	114,7	11,99	121,8	12,95
A1: pasitikėjimas	17,06	5,28	18,38	5,21	20	3,33	21,11	3,62
A2: tiesumas	17,73	5,08	21,45	5,94	17,74	4,25	20,56	3,33
A3: altruizmas	20,33	3,76	21,38	3,71	20,94	3,16	20,64	3,61
A4: nuolaidumas	16,76	5,47	18,19	5,49	16,45	3,78	18,06	3,09
A5: kuklumas	17,91	4,19	18,53	4,47	18,97	3,02	20,25	4,05
A6: empatiškumas	20	2,82	21,09	3,04	20,61	3,46	21,22	2,78
Sąmoningumas	109,6	22,96	114	19,31	113	11,72	115,3	13,51
C1: kompetencija	19,64	3,91	19,3	3,45	17,71	2,7	16,89	3,54
C2: tvarka	18,33	3,71	18,97	4,54	18,06	3,53	18,5	4,13
C3: pareiškimas	21,64	4,2	22,77	4,85	21,52	3,14	23,5	2,78
C4: tikslo siekimas	15,67	4,89	15,98	4,54	19,06	2,97	18,17	2,77
C5: savidrausmė	16,79	5,47	18,66	4,75	18,74	3,5	19,69	3,7
C6: apdairumas	17,55	4,71	18,36	4,33	17,94	2,89	18,56	3,12

Raudonai paryškinti statistiškai reikšmingi pagrindinių asmenybės dimensijų skirtumai, juodai - žemesniojo lygmens bruožų skirtumai (tarp vyrų ir moterų, gyvenančių namie, ir tarp vyrų ir moterų, gyvenančių pensionate). Mėlynai paryškinti statistiškai reikšmingi skirtumai tarp vyrų, gyvenančių namie ir pensionate. Geltonai - tarp moterų, gyvenančių namie ir pensionate.

Taip pat buvo palyginti vyresnio amžiaus vyrai, gyvenantys namie, su vyrais, gyvenančiais pensionate. Statistiškai reikšmingi skirtumai, 6 lentelėje paryškinti mėlynai, nustatyti šiems žemesniojo lygmens bruožams: namie gyvenantiems vyresnio amžiaus vyrams labiau būdinga šiluma (E1), pasitikėjimas (A1), aktyvumas (E4), veikla (O4), tikslo siekimas (C4) ir teigiamos emocijos (E6); pensionate gyvenantiems vyresnio amžiaus vyrams labiau išreikštas kompetencijos bruožas (C1).

Atskirai dar buvo palygintos vyresnio amžiaus moterys, gyvenančios namie, su moterimis, gyvenančiomis pensionate. Statistiškai reikšmingi skirtumai, 6 lentelėje paryškinti geltonai, nustatyti šiems žemesniojo lygmens bruožams: namie gyvenančioms vyresnio amžiaus moterims daugiau išreikštas pasitikėjimas (A1), estetika (O2), depresija (N3), drovumas (N4), veikla (O4), tikslo siekimas (C4), idėjos (O5) ir vertybės (O6); pensionate gyvenančioms vyresnio amžiaus moterims labiau išreikštas kompetencijos bruožas (C1).

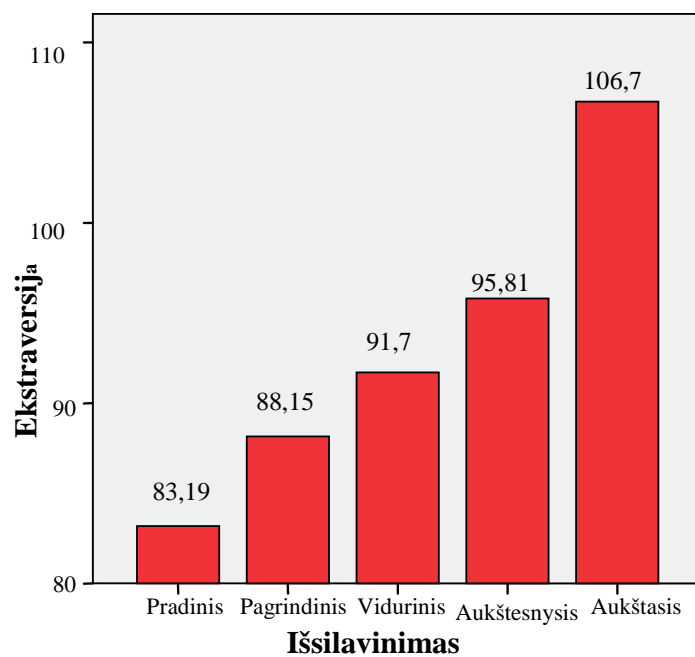
3.4. Asmenybė ir kiti kintamieji

Asmenybės bruožai vyresnio amžiaus žmonėms, gyvenantiems namie ir pensionate, dar buvo palyginti priklausomai nuo jų išsilavinimo. Šis palyginimas buvo įmanomas, nes kiekvienoje grupėje yra apie 30 žmonių: su pradinio išsilavinimu – 31, su pagrindiniu – 27, su viduriniu – 40, su aukštesniojo – 37, su aukštesniojo – 28. Taigi iš viso 163 žmonės – 97 iš pensionato ir 66 gyvenantys namie. 7 lentelėje pateikiami vyresnio amžiaus žmonių, turinčių skirtingą išsilavinimą, asmenybės dimensių ir žemesniojo lygmens bruožų vidurkiai. Iš pagrindinių dimensių statistiškai reikšmingi skirtumai rasti neurotizmui ($p = 0,007$), ekstraversijai ($p = 0,000$), atvirumui patyrimui ($p = 0,000$) ir sutariamumui ($p = 0,008$) – lentelėje paryškinti raudonai. Didžiausi ir ryškiausi skirtumai nustatyti ekstraversijai (3 pav.) ir atvirumui patyrimui (4 pav.), dėl to jie ir pavaizduoti grafiškai (skaičiai virš stulpelių – vidurkiai). Kaip matyti iš 3 grafiko, kuo didesnis žmonių išsilavinimas, tuo jie ekstraversiškesni (statistiškai reikšminga koreliacija 0,357). Taip pat ir atvirumas patyrimui (4 pav.) – kuo labiau išsilavinę žmonės, tuo jie yra atviresni patyrimui (statistiškai reikšminga koreliacija 0,434). Tuo tarpu neurotizmas labiausiai yra išreikštas vidurinį išsilavinimą turintiems žmonėms (vidurkis – 100,1), o mažiausiai – universitetinį išsilavinimą turintiems žmonėms (vidurkis 87,68). Sutariamumas labiausiai yra išreikštas pradinį išsilavinimą turintiems žmonėms (vidurkis 124,77), o mažiausiai – aukštesniojo išsilavinimą turintiems žmonėms (vidurkis 108,49).

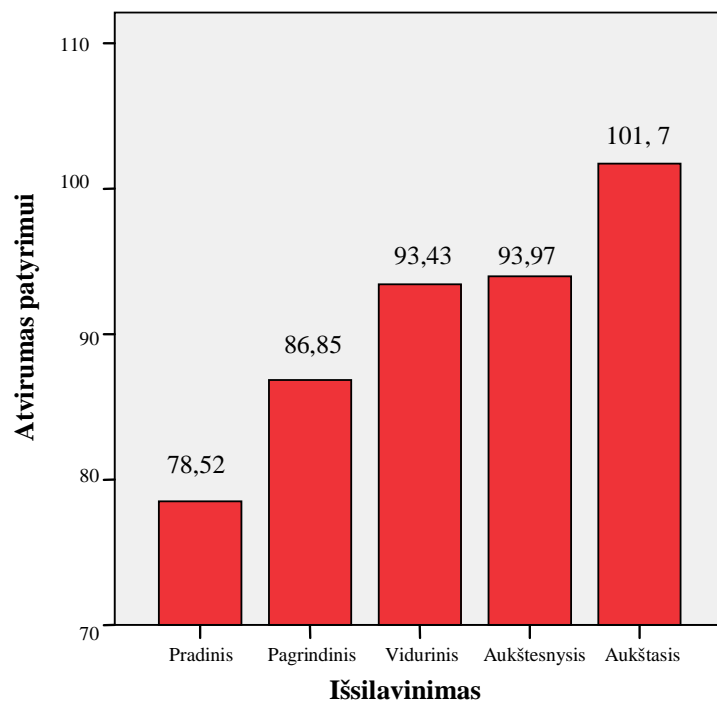
Palyginus žemesniojo lygmens bruožus statistiškai reikšmingi skirtumai rasti 14-ai bruožų – lentelėje paryškinti juodai. Estetiškumas (O2), savęs įtvirtinimas (E3) (statistiškai reikšminga koreliacija 0,455), veikla (O4) (statistiškai reikšminga koreliacija 0,454), tikslo siekimas (C4), idėjos (O5) (statistiškai reikšminga koreliacija 0,436), teigiamos emocijos (E6), pasitikėjimas (A1), jausmai (O3) ir aktyvumas (E4) labiausiai išreikšti žmonėms su universitetiniu išsilavinimu, o mažiausiai – su pradinio (O2, E3, O4, C4, O5, E6), su aukštesniojo (A1) ir su pagrindiniu išsilavinimu. Priešiškus (N2) ir impulsyvumas (N5) labiausiai išreikšti žmonėms su aukštesniojo išsilavinimu, o mažiausiai – su pradinio išsilavinimu. Tiesumas (A2), nuolaidumas (A4) ir pažeidžiamumas (N5) labiausiai išreikšti pradinį išsilavinimą turintiems žmonėms, o mažiausiai – su aukštesniojo (A2, A4) ir universitetiniu (N5) išsilavinimu.

7 lentelė. Vyresnio amžiaus žmonių, turinčių skirtingus išsilavinimus, NEO-PI-R dimensijų ir žemesniojo lygmens bruožų subskalių vidurkiai (M) ir standartiniai nuokrypiai (SD)

Dimensijos ir žemesniojo lygmens subskalės	Pradinis		Pagrindinis		Vidurinis		Aukštesnysis		Aukštasis	
	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD
Neurotizmas	92,35	14,6	93	16,05	100,1	14,61	99,08	16,89	87,68	14,62
N1: nerimas	18,16	3,8	17,93	3,89	18,78	3,88	18,43	4,56	16,07	3,99
N2: priešiškus	11,39	3,39	12,67	3,83	14,8	4,43	15,57	4,85	13,86	4,14
N3: depresija	16,87	5,21	16,93	3,26	18,38	4,16	16,57	4,09	15,32	3,94
N4: drovumas	15,58	2,92	15,22	3,64	15,63	3,09	16,54	4,07	14,36	3,05
N5: impulsyvumas	13,48	5,73	14,93	5,03	15,9	4,74	17,57	5,03	15,75	2,91
N6: pažeidžiamumas	16,87	4,12	15,33	4,62	16,63	4,16	14,41	5,01	12,32	3,63
Ekstraversija	83,19	20,91	88,15	14,34	91,7	20,96	95,81	20,33	106,7	17,59
E1: šilumas	19,81	3,08	19,48	3,08	20,05	3,64	19,51	4,76	21,89	3,82
E2: visuomeniškumas	15,19	5,26	16,3	3,68	16,63	5,42	16,35	6,05	18,68	4,07
E3: savęs įtvirtinimas	10,84	4,33	12,41	3,66	12,53	4,29	16,19	4,56	17	4,67
E4: aktyvumas	11,16	5,23	10,89	3,87	13,18	6,05	14,24	4,71	16,04	5,92
E5: sužadavimo siekimas	12,1	4,67	14,19	3,66	14,35	4,71	14,95	5,81	15,5	3,17
E6: teigiamos emocijos	14,1	4,89	14,89	3,36	14,98	4,69	14,57	4,25	17,61	4,82
Atvirumas patyrimui	78,52	16,63	86,85	11,6	93,43	17,13	93,97	15,28	101,7	12,69
O1: fantazija	14,58	5,43	16,7	3,65	17,3	4,79	16,54	4,83	16,11	3,56
O2: estetika	14,97	5,79	15,81	4,13	17,13	6,26	15,32	4,83	19,89	5,08
O3: jausmai	15,32	3,43	15,04	2,95	17,83	4,07	17,92	3,57	18,07	3,81
O4: veikla	8,06	3,82	9,48	2,89	11,35	3,35	12,7	4,39	13,14	3,41
O5: idėjos	10,71	4,38	14,33	5,47	14,85	4,94	16,16	4,99	18,39	4,46
O6: vertybės	14,87	2,99	15,48	3,46	14,98	4,02	15,32	2,96	16,11	2,78
Sutariamumas	124,8	17,58	119,9	17,62	115,9	19,15	108,5	22,39	118,1	12,81
A1: pasitikėjimas	19,74	4,19	19,41	3,43	18,6	5,01	16,62	5,98	21,57	2,78
A2: tiesumas	22,94	5,64	21,04	4,09	19,28	4,94	17,76	5,55	18,82	3,95
A3: altruizmas	20,9	2,97	21	3,17	21,2	3,53	20,49	4,21	20,89	3,98
A4: nuolaidumas	19,52	5,65	18,67	4,93	16,98	4,13	15,68	5,04	17,68	2,94
A5: kuklumas	20,6	4,19	18,96	3,09	19,18	4,25	17,7	4,4	18,46	4,26
A6: empatiškumas	21,61	3,09	20,81	2,43	20,7	2,98	20,24	3,41	20,71	3,04
Sąmoningumas	109,5	21,34	110,2	15,81	111,5	15,49	115	19,41	120	15,01
C1: kompetencija	17,13	3,2	19,11	3,36	18,53	3,2	19,54	3,52	18,29	4,45
C2: tvarka	17,97	4,62	18,41	3,35	18,28	4,29	19,19	4,43	18,79	3,4
C3: pareiškimas	23,35	4,99	22,19	3,55	22,38	2,92	21,35	4,9	23,25	3,53
C4: tikslo siekimas	15,61	4,65	14,85	2,92	16,43	3,88	18,51	3,51	20,36	3,25
C5: savidrausmė	18,68	5,13	17,33	4,06	17,6	4,12	18,76	4,59	20,43	4,54
C6: apdairumas	17,71	4,48	18,33	3,88	18,33	3,1	17,68	4,42	18,93	3,84

3 pav. Ekstraversijos ryšio su išsilavinimu grafikas.

4 pav. Atvirumo patyrimui ryšio su išsilavinimu grafikas.

Su tokiais aspektais kaip šeimyninė padėtis, gyvenamoji vieta ar užimtumas asmenybės bruožų išreikštumas nebuvo lyginamas, nes tai būtų beprasmiška dėl kelių priežasčių: nesusidarė palyginimui pakankamos grupės, kur žmonės būtų su skirtinga šeimynine padėtimi; visi pensionate gyvenantys vyresnio amžiaus žmonės gyvena kaime, nes ten įsikūrusi įstaiga; visi pensionate gyvenantys žmonės nedirba.

4. REZULTATŲ APTARIMAS

Ištyrus vyresnio amžiaus žmones, gyvenančius namie ir globos įstaigoje seniems žmonėms, ir išanalizavus rezultatus, galima daryti išvadą, jog vyresnio amžiaus žmonėms, priklausomai nuo gyvenamosios aplinkos, asmenybės bruožų išreikštumas skiriasi.

Vyresnio amžiaus žmonės, gyvenantys namie, yra atviresni patyrimui, drovesni, aktyvesni, pas juos labiau išreikšta šiluma, teigiamos emocijos, estetika, veikla, idėjos, vertybės, pasitikėjimas ir tikslo siekimas. Tuo tarpu vyresnio amžiaus žmonėms, gyvenantiems pensionate, labiau yra išreikštas pažeidžiamumas. Pažiūrėjus į 1 priede esančią lentelę su kiekvieno bruožo apibūdinimu, aiškiau matosi, kuom gi iš tiesų skiriasi šios dvi tiriamųjų imtys. Atvirumas patyrimui siejamas su išsilavinimu, o tarp namie gyvenančių vyresniojo amžiaus žmonių daug daugiau yra turinčių aukštą išsilavinimą, tad galima manyti, jog tai yra susjė. Atvirumas patyrimui dar siejamas su vaizduote, dėmesiu vidiniams išgyvenimams, estetiniu jautrumu, intelektualinių žinių troškimu, domėjimusi vidiniu ir išoriniu pasauliais. Taigi gyvenantys namie vyresnio amžiaus žmonės yra jautresni menui ir grožiui, ieško naujovių, yra veiklesni ir panašiai. Visa tai galbūt būtų galima aiškinti tuom, jog vyresnio amžiaus žmones, gyvenančius namie, supa labiau stimuliuojanti aplinka, jie galbūt yra sveikesni ir turi daugiau jėgų ir galimybių domėtis menu, grožiu, politika ir kitais dalykais. Be to, jie gyvena namie, jiems įprastoje aplinkoje. Pensionate gyvenantys žmonės nėra visiškai savarankiški ar sveiki – jiems reikalinga nuolatinė globa ir priežiūra, dalis jų yra neįgalūs ir fiziškai nebepajėgia imtis naujų pomėgių ir užsiėmimų. Taip pat aplinka pensionate nėra tokia turtinga kaip gyvenant namie. Visa tai paaiškina ir kodėl pensionate gyvenantiems žmonėms yra labiau išreikštas pažeidžiamumas – žmonės tiesiogine to žodžio prasme tampa priklausomi nuo kitų žmonių, nuo personalo, kuris rūpinasi jų sveikata, švara, maistu, laisvalaikiu ir visais kitais dalykais. Dėl šių priežasčių jiems mažiau išreikšti: drovumas – jie mažiau jaudinasi dėl įvairių socialinių situacijų; aktyvumas – žmonės gyvena labiau atsipalaidavę, nes jie turi mažiau rūpesčių ir atsakomybės; tikslo siekimas – jie iš dalies tampa apatiški, be ambicijų ir tikslų, nes kaip ir nebėra ko siekti, nėra kuom rūpintis, išskyrus save; tvarka – nebesugeba organizuoti savo aplinkos, bet to jiems ir nebereikia daryti, už juos tai padaro personalas; šiluma ir pasitikėjimas – gyvendami ne savo namuose, tarp daugybės kitų, pradžioje nepažįstamų ir su laiku vis besikeičiančių žmonių, pensionato gyventojai mažiau pasitiki kitais žmonėmis ir jų neprisileidžia arti, siekia išlaikyti atstumą.

Taigi skirtumai tarp vyresnio amžiaus žmonių, gyvenančių namie ir globos įstaigose seniems žmonėms, rodo, jog gyvenamoji aplinka turi įtakos žmonių asmenybės savybių ypatumams. Tai atitinka Maiden ir kitų tyrėjų (2003) nuomonę, jog asmenybės bruožai kinta net ir suaugus, o ypatingai, kai žmonės susiduria su tokiais gyvenimo įvykiais, kurie reikalauja adaptacijos. Persikėlimas gyventi iš savo namų į globos įstaigą ir prisitaikymas prie naujos aplinkos, naujų žmonių, naujos tvarkos ir sąlygų, neabejotinai reikalauja iš žmonių adaptacijos. Kaip teigia Maiden ir kiti (2003), žmogaus asmenybės pasikeitimo tikimybė ypatingai padidėja, kai jis susiduria su jį traumuojančiais ir nepalankiais įvykiais. Gyvenimo aplinkos pasikeitimas, ypatingai vyresniame amžiuje, neabejotinai yra ne pats palankiausias įvykis. Tai atitinka ir kontekstualistinį požiūrį, kuris teigia, jog vienas iš svarbiausių poveikių asmenybės bruožams – asmens socialinė aplinka (Srivastava et al., 2003).

Iš kitos pusės, atvirumo patyrimui ir veiklos skirtumai iš dalies gali būti aiškinami tuom, jog žmonių, gyvenančių namie, imtis yra jaunesnė už pensionato gyventojus (amžiaus vidurkiai 61 ir 75), o su amžiumi šių bruožų išreikštumas mažėja. Tai atitinka Roberts ir kitų tyrėjų (2006) duomenis – gyvybingumas ir atvirumas patyrimui jauname amžiuje yra labiau išreikšti, o senatvėje jų išreikštumas mažėja. Su amžiumi taip pat mažėja priešiškus – žmonės išmoka įveikti pyktį. Tačiau su amžiumi didėja tiesumas – žmonės tampa nuoširdesni, sąžiningesni ir paprastesni. Bet vis dėlto, asmenybės bruožų, kuriais vyresnio amžiaus žmonės, gyvenantys namie ir pensionate, yra panašūs, yra daugiau, nei bruožų, kuriais jie skiriasi, kas atitinka penkių faktorių teoriją, kuri teigia, jog asmenybės bruožai turi grynai biologinį pagrindą ir yra apsaugoti nuo tiesioginio aplinkos poveikio (Srivastava et al., 2003). Galima būtų pastebėti, jog abiems imtims labiausiai išreikšti yra sutariamumo ir sąmoningumo bruožai (vidurkiai yra didžiausi), o mažiausiai išreikštas – atvirumas patyrimui.

Taigi vyresnio amžiaus žmonių asmenybės būdingas ir stabilumas, ir plastiškumas. Negalima teigti, kad toks įvykis, kaip persikėlimas gyventi į globos įstaigą, būtinai pakeis žmones, jų asmenybės bruožus viena ar kita linkme. Čia gauti duomenys tiesiog rodo, kokiais bruožais skiriasi vieno pensionato gyventojai ir namie gyvenantys vyresnio amžiaus žmonės. Tačiau šie duomenys gali padėti išsivaiduoti, kaip panašus įvykis, kaip persikėlimas gyventi į globos įstaigą, gali paveikti bet kurį žmogų ir tam tikrus jo asmenybės aspektus. Ir parodo, jog iš esmės tiek gyvenantys namie, tiek pensionate, vyresnio amžiaus žmonės yra panašūs.

Ištyrus jaunesnio ir vyresnio amžiaus žmones ir išanalizavus rezultatus, galima daryti išvadą, jog vyresnio ir jaunesnio amžiaus žmonių asmenybės skiriasi.

Vyresnio amžiaus žmonėms labiau būdingi šie bruožai: sutariamumas, depresija, šiluma, pasitikėjimas, tiesumas, nuolaidumas ir kuklumas. Tuo tarpu jaunesnio amžiaus žmonėms labiau būdingas priešiškus, impulsyvumas ir jausmai. Kaip jau buvo aptarta anksčiau, tiesumas su amžiumi didėja, o priešiškus mažėja, tad šių bruožų rezultatai nestebina, jie yra tokie, kokių ir tikėtasi. Sutariamumas vyresnio amžiaus žmonėms yra labiau išreikštas ir tai atitinka Terracciano ir kitų (2005) duomenis, savo tyrimu jie nustatė, jog sutariamumas su amžiumi didėja. Sutariamumas siejamas su altruistiškumu, kito užjautimu ir supratimu, pastangomis padėti kitiems. Tai susiję ir su kitais bruožais: nuolaidumu – vyresni žmonės yra labiau linkę nusileisti kitiems, nepasiduoti agresijai, atleisti ir užmiršti; kuklumu – polinkiu labiau laikytis nuošalyje; depresija – kaltės jautimu, liūdesiu, beviltiškumu, vienatve, prislėgtumu ir drąsos netekimu. Taigi galima būtų manyti, jog su metais žmonės tampa tolerantiškesni vieni kitiems, pakantesni, ramesni, atlaidesni ir atsparesni pykčiui. Tai savybės, kurių tikriausiai norėtų visi, nes tai padeda išlaikyti vidinę pusiausvyrą ir ramybę, tačiau, matyt, tai ateina su gyvenimiška patirtimi, ko jaunesni žmonės turi mažiau. Tai ir rodo tokie bruožai, kaip priešiškus, impulsyvumas ir jausmai, kurie labiau išreikšti jaunesnio amžiaus žmonėms. Priešiškus siejamas su pykčio, frustracijos ir kartėlio jautimu; impulsyvumas – su nesugebėjimu kontroliuoti aistrų ir troškimų; jausmai – su savo jausmų ir emocijų suvokimu ir jų svarbos gyvenime sureikšminimu, gilių emocijų patyrimu. Taigi, akivaizdu, jog jaunesnio amžiaus žmonės yra didesni „karštakošiai“. Tai galima būtų aiškinti įvairiai. Vienas iš būdų – vyresnio ir jaunesnio amžiaus žmonės augo skirtingose aplinkose, skirtingu laikmečiu, kai buvo vertinami skirtingi asmenybės bruožai. Pavyzdžiui, priešiškus dabartiniu laiku iš dalies yra netgi priimtina savybė, nes pyktis siejamas su užsispyrimu ir energija, kurie yra reikalingi siekiant konkuruoti darbo rinkoje ir kasdieniame gyvenime. Impulsyvumą, galima sakyti skatina, visuomenės informavimo priemonės – reklamos, skelbiamos akcijos, patrauklios prekių pakuotės mus masina pirkti ir jokių būdų nesusilaikyti nuo to, kam vyresnio amžiaus žmonės galbūt yra atsparesni, nes jų jaunystės metais to buvo mažiau. Kalbant apie jausmus ir emocijas, tai, kaip teigia Myers (2000), „senstant gyvenimo emocinis vežimas rieda vis lygiau“. Senatvei būdingas santūresnis džiaugsmas, bet didesnis pasitenkinimas – nuotaikos nebėra tokios kraštutinės. Tuo tarpu jaunesnio amžiaus žmonėms jausmai yra daug svarbesni – šeimos kūrimas, vaikų auginimas, santykiai su sutuoktiniu reikalauja gilaus savo jausmų ir emocijų suvokimo ir pažinimo, kad santykiai klostytųsi sėkmingai ir būtų galima geriau pažinti save. Vyresniems žmonėms labiau būdingus kuklumą ir depresiją galbūt

būtų galima paaiškinti mažesniu fiziniu pajėgumu ir jėgų sumažėjimu, kas sąlygoja didesnę polinkį laikytis nuošalyje ir drąsos netekimą. Taip pat vyresni žmonės neretai daugiau nei jaunesni žmonės būna patyrę netekčių ir skaudžių išgyvenimų, kas lemia jų vienišumo, liūdesio ir prislėgtumo jausmus. Galbūt tai sąlygoja ir didesnis gyvenimo baigtinumo suvokimas.

Tačiau kas yra įdomu, tai faktas, jog vyresnio ir jaunesnio amžiaus žmonės iš esmės nesiskiria sąmoningumo dimensija ir visais jos žemesniojo lygmens bruožais – kompetencija, tvarka, pareigingumu, tikslo siekimu, savidrausme ir apdairumu. Šiais ir daugybe kitų bruožų vyresnio ir jaunesnio amžiaus žmonės yra panašūs, ir tai atitinka McCrae ir Costa požiūrį, kuris teigia, jog pasiekus 30-ies metų amžių asmenybės bruožai tampa stabilūs ir iš esmės nebesikeičia, o jei ir keičiais, tai labai nežymiai.

Taigi šiuo tyrimu nustatyta, jog vyresnio ir jaunesnio amžiaus žmonės tam tikrais bruožais skiriasi, o kitais – ne. Bruožų, kuriais abi amžiaus grupės nesiskiria netgi yra daugiau, tad galima būtų teigti, jog vyresnio ir jaunesnio amžiaus žmonės yra daug kuo panašūs, ir į ateitį galime žvelgti ne su baime, o labiau su viltimi ir vyresnio amžiaus žmonių „nenurašyti“ kaip nieko nebesuprantančių ir nieko nebesugebančių. Metai – tai daugiau skaičius, sąlygojantis natūralius fiziologinius pasikeitimus ir su kuriuo ateina didesnė išmintis, kantrybė, pakantumas, tolerantiškumas ir aibė kitų nuostabių asmenybės savybių.

Ištirus vyresnio amžiaus vyrus ir moteris ir išanalizavus rezultatus, galima daryti išvadą, jog vyresnio amžiaus vyrų ir moterų asmenybių savybės skiriasi.

Šiuo tyrimu nustatyta, jog pensionate gyvenantiems vyrams labiau būdingas atvirumas patyrimui, sužadavimo siekimas, idėjos ir vertybės, o pensionate gyvenančioms moterims labiau būdingas nerimas ir tiesumas. Tuo tarpu namie gyvenantiems vyresnio amžiaus vyrams labiau būdinga ekstraversija, savęs įtvirtinimas, sužadavimo siekimas ir vertybės, o namie gyvenančioms moterims labiau būdingas neurotiškumas, sutariamumas, nerimas, pažeidžiamumas, tiesumas ir pareigingumas. Kaip matyti, pensionate ir namie gyvenantys vyrai ir moterys tarpusavyje skiriasi ir skirtingais, ir tokiais pat bruožais. Tie bruožai, kuriais lytys skiriasi tiek namie, tiek pensionate, manau, yra patys įdomiausi ir parodo tikruosius skirtumus tarp vyresnio amžiaus vyrų ir moterų. Taigi nepriklausomai nuo gyvenamosios vietos vyresnio amžiaus vyrai ir moterys skiriasi šiais bruožais: vyrams labiau būdingas sužadavimo siekimas ir vertybės, o moterims – nerimas ir tiesumas. Sužadavimo siekimas siejamas su didelės stimuliacijos siekimu, o vertybės – su

pasiruošimu peržiūrėti savo socialines, politines ir religines vertybes. Tuo tarpu nerimas siejamas su baimingumu, susirūpinimu, nerimavimu ir jautrumu, o tiesumas – su nuoširdumu, sąžiningumu ir paprastumu. Taigi šie duomenys atitinka vystymosi teoriją, kuri teigia, jog natūralios atrankos procese įtvirtintas toks socialinis elgesys, kuris geriausiai laiduoja genų perdavimą ateinančioms kartoms ir taip atrinktos savybės, nuo kurių priklauso išlikimas: moterų rūpestingumas ir dėmesys emocijoms bei vyrų drąsa ir ambicijos (Hansen Lemme, 2003). Lyčių skirtumai, susiję su vaikų auginimu, sąlygojo tai, jog vyrai yra labiau linkę rizikuoti ir siekti socialinio dominavimo, o moterys yra atsargesnės ir rūpestingesnės (Schmitt et al., 2008). Tad moterys ir vyrai tikslingai skiriasi būtent šiais bruožais nepriklausomai nuo to, kur jie gyvena – šie bruožai evoliucijos metu buvo atrinkti ir išsivystė tam, kad būtų užtikrintas kuo geresnis palikuonių išlikimas ir žmonėms senstant, šie asmenybės bruožų skirtumai neišnyksta.

Taip pat buvo palyginti vyrai, gyvenantys namie, su vyrais, gyvenančiais pensionate, ir nustatyta, jog namie gyvenantiems labiau būdinga šiluma, pasitikėjimas, aktyvumas, veikla, teigiamos emocijos ir tikslo siekimas – visi šie bruožai buvo aptarti anksčiau, kai buvo lyginti vyresnio amžiaus žmonės gyvenantys namie su pensionato gyventojais, tad apie juos nebekalbėsiu. Tuo tarpu gyvenantiems pensionate vyrams labiau būdinga kompetencija, kaip ir gyvenančioms pensionate moterims, jas palyginus su namie gyvenančiomis moterimis. Namie gyvenančioms moterims labiau buvo išreikšti bruožai taip pat jau buvo aptarti ankstesniame skyrelyje, išskyrus depresiją. Taigi pažvelgus į 1 priedo lentelę matyti, jog kompetencija labiausiai siejama su pasitikėjimais savimi, tad taip išeina, kad vyrai ir moterys, gyvenantys pensionate labiau pasitiki savimi nei namie gyvenantieji. Prastesni kompetencijos rezultatai rodo, jog žmonės menkliau vertina savo galimybes ir pripažįsta, kad dažnai yra neišmanėliai. Sunku paaiškinti tokius rezultatus, bet galbūt gyvenantys namie vyrai ir moterys kitaip save vertina, tai daro save lygindami ne su kitais savo amžiaus žmonėmis, o su jaunesniais, tokiu atveju toks rezultatas nei kiek nestebina. Įvade buvo kalbėta, jog kai vyrai ir moterys save vertina su priešingos lyties atstovais, randama didesnių skirtumų tarp lyčių (Costa et al., 2001, cit. pg., Schmitt et al., 2008). Tačiau galbūt tą pačią idėją, tik truputį koreguotą, būtų galima pritaikyti ir čia gautiems rezultatams – galbūt kai vyrai ir moterys save vertina su jaunesnio amžiaus grupe, randama didesnių skirtumų tarp lyčių. Tačiau tai tik idėja, kurią norint pagrįsti, reikėtų atlikti papildomų tyrimų. Tačiau, mano manymu, ji turi prasmės, nes vyresnio amžiaus vyrai ir moterys, gyvenantys pensionate, gyvena apsupti tik savo amžiaus ir vyresnių žmonių, su jais praleidžia daugiausia laiko ir, natūralu, jog save įsivaizduoja lygindamiesi su kitais pensionato gyventojais. O matydami kasdien ir silpnesnius už save, galbūt ir savo

galimybes vertina palankiau. Tačiau, kaip minėjau, tai tik idėja, juolab, kad kompetencijos skirtumas rastas tik lyginant lytis atskirai, jis nebuvo rastas lyginant pensionato gyventojus su namie gyvenančiais vyrais ir moterimis.

Vyresnio amžiaus moterims, gyvenančioms namie, depresija yra labiau išreikšta nei moterims, gyvenančioms pensionate. Kadangi šis bruožas siejamas su kaltės jutimu, liūdesiu, beviltiškumu, vienatve, prislėgtumu ir drąsos netekimu, tai būtų galima manyti, jog pensionato gyventojos su tokiais jausmais yra labiau susigyvenusios. Juolab, kad jos gyvena tarp savo amžiaus žmonių ir gyvena žmonių apsuptyje, tad vienatvės ir liūdesio jos taip nejaučia, kaip gyvenančios namie vyresnio amžiaus moterys. Namie gyvenančių tiriamųjų amžius yra jaunesnis nei pensionato gyventojų ir pusė jų dar dirba, tai galbūt namie gyvenančioms moterims dar tik vyksta pokyčiai, susiję su išėjimu į pensiją ir pasikeitusio gyvenimo būdo priėmimu. Tuo tarpu pensionate gyvenančios moterys visos nedirba ir jos galbūt jau adaptavosi prie pasikeitusios gyvenimo situacijos, kas sąlygoja mažesnes depresines nuotaikas. Juolab, kad gyvenant globos įstaigoje įvairiausi specialistai – medikai, socialiniai darbuotojai, psichologas – yra šalia ir prireikus nedelsiant suteikia pagalbą. Namie gyvenantiems tokia pagalba yra sunkiau prieinama vien dėl to, kad patiems reikia ieškoti, pas ką ir kur kreiptis pagalbos.

Taigi šiuo tyrimu nustatyti tam tikrų asmenybės bruožų skirtumai tarp vyrų ir moterų. Vieni jų skiriasi, priklausomai nuo to, kur žmonės gyvena – namie ar pensionate. Tačiau yra ir tokių, kurie yra vienodi. Tai rodo, jog egzistuoja kažkas bendro tarp visų moterų ir tarp visų vyrų, nepriklausomai nuo jų aplinkos.

Šiuo tyrimu nustatyti ir su kitokiais aspektais, ne tik amžiumi, gyvenamąja aplinka ir lytimi, susiję asmenybių skirtumai tarp vyresnio amžiaus žmonių.

Rastas ryšys tarp ekstraversijos ir išsilavinimo vyresnio amžiaus žmonėms. Nustatyta, jog kuo didesnis žmonių išsilavinimas, tuo jie yra ekstraversiškesni. Taip pat ir atvirumas patyrimui – kuo labiau išsilavinę žmonės, tuo jie atviresni patyrimui. Tokie duomenys nestebina, nes atvirumas patyrimui siejamas su intelektu, išsilavinimu ir protu, o ekstraversija – su aktyvumu, šnekumu ir optimizmu. Savęs įtvirtinimo, veiklos ir idėjų išreikštumas taip pat ryškiai susiję su išsilavinimu – kuo žmonės labiau išsilavinę, tuo šie bruožai jiems yra labiau išreikšti. Kitos savybės su išsilavinimu nekoreliuoja taip stipriai. Savęs įtvirtinimas rodo valdingumą, polinkį dominuoti, veikla - noras išbandyti kuo daugiau užsiėmimų, naujovių ieškojimas, idėjos - ne tik naujų idėjų generavimas, bet

ir domėjimasis kitiems gimstančiomis naujomis idėjomis. Tad akivaizdu, kad išsilavinimas daro teigiamą įtaką žmonėms – jie tampa socialesni, atviresni, stipresni, galbūt labiau pasitikintys savimi, smalsesni ir veiklesni. Kiek teko išnagrinėti literatūros, kiti tyrėjai neranda stipraus ryšio tarp asmenybės bruožų ir išsilavinimo, tad šie duomenys turėtų būti patikrinti tolimesniais tyrimais. Juolab kad kaip matyti iš tiriamųjų apibūdinimo, vyresnio amžiaus žmonių, gyvenančių namie ir pensionate, išsilavinimai skiriasi – daugiau namie gyvenančių tiriamųjų turi universitetinį išsilavinimą ir visais šiais bruožais šios dvi imtys tarpusavyje skiriasi. Taigi reikėtų atlikti papildomų tyrimų, norint išsiaiškinti, ar šių bruožų išreikštumas iš tiesų yra susijęs su išsilavinimu nepriklausomai nuo kitų faktorių – gyvenamosios aplinkos, lyties, amžiaus ir kt.

Kaip ir dauguma tyrimų, taip ir šis turi savo ribotumą ir trūkumą. Vienas iš jų – tiriamųjų imtis. Vyresnio amžiaus žmonės, gyvenantys globos įstaigose seniems žmonėms, buvo tiriami tik viename pensionate. Taip buvo daryta todėl, kad tai užėmė mažiau laiko ir sąnaudų, nes dažniausiai vieno pensionato gyventojų ištyrimas ir taip reikalavo 2 dienų. Taip pat tiriant vieno pensionato gyventojus buvo didesnė žmonių įvairovė – buvo tiriami įvairaus amžiaus ir stipresni, ir silpnesni gyventojai. Tačiau visgi, norint kad ši imtis būtų pilnai reprezentatyvi, reikėtų ištirti žmones iš daugiau pensionatų ir skirtingose Lietuvos vietose. Toks tyrimas būtų galimas ateityje, norint patikrinti čia gautus duomenis ir taip pat pažiūrėti, ar asmenybės bruožų išreikštumas skirtingų pensionatų gyventojams yra panašus, ar galima išskirti kažkokias bendras tendencijas. Tas pats ir su jaunesnio amžiaus žmonių imtimi – kad ji būtų reprezentatyvesnė reikėtų ištirti žmones iš skirtingų Lietuvos vietų. Dar vienas iš ribotumų ir pasiūlymų ateities tyrimamas – longitudinalinis pensionato gyventojų tyrimas. Geriausia būtų tirti tuos pačius žmones prieš jiems atsikraustant gyventi į globos įstaigą ir jau atsikrausčius. Tačiau, žinoma, tai padaryti nebūtų lengva, nes toks tyrimas truktų ne vienerius metus ir būrų sunkiau surasti tiriamuosius. Tačiau, jei tai būtų įmanoma, būtų galima geriau pamatyti, kas vyksta su vyresnio amžiaus žmonių asmenybės bruožais – ar jie keičiasi ir jei taip, tai kaip, persikėlus gyventi į pensionatą, apskritai, kokią įtaką daro toks pasikeitimas ir tokia patirtis.

5. IŠVADOS

1. Rasta, kad gyvenantys namie vyresnio amžiaus žmonės yra atviresni patyrimui ir mažiau pažeidžiamesni nei gyvenantys pensionate. Tačiau nepriklausomai nuo gyvenamosios aplinkos su amžiumi mažėja priešiškus ir veikla, o didėja – tiesumas.
2. Nustatyta, jog vyresnio amžiaus žmonėms labiau būdingas sutariamumas, depresija, šiluma, pasitikėjimas, tiesumas, nuolaidumas ir kuklumas; tuo tarpu jaunesnio amžiaus žmonėms labiau būdingas priešiškus, impulsyvumas ir jausmai.
3. Nustatyta, jog nepriklausomai nuo gyvenamosios aplinkos vyresnio amžiaus vyrai ir moterys skiriasi šiais bruožais: vyrams labiau būdingas sužadavimo siekimas ir vertybės, o moterims – nerimas ir tiesumas.
4. Rasta ir su išsilavinimu susijusių asmenybės bruožų skirtumų: kuo labiau išsilavinę žmonės, tuo jie yra ekstraversiškesni ir atviresni patyrimui.

6. LITERATŪRA

1. Allemand M., Zimprich D., Martin M. Long-term correlated change in personality trait in old age. *Psychology and aging*, 2008, Nr. 3, p. 545-557
2. Allemand M., Zimprich D., Hendriks A.A.J. Age differences in five personality domains across the life span. *Developmental psychology*, 2008, Nr. 3, p. 758-770
3. Bagby R.M., Marshall M.B. Positive impression management and its influence on the revised NEO Personality Inventory: a comparison of analog and differential prevalence group designs. *Psychological assessment*, 2003, Nr. 3, p. 333-339
4. Caspi A., Roberts B.W. Personality development across the life course: the argument for change and continuity. *Psychological inquiry*, 2001, Nr. 2, p. 49-66
5. Costa P.T., McCrae R.R. Stability and change in personality from adolescence through adulthood. *Gerontology research center, National institute on aging*, 1994, p. 139-149
6. Costa P.T., McCrae R.R. Domains and facets: hierarchical personality assessment using the revised NEO personality inventory. *Journal of personality assessment*, 1995, Nr. 1, p. 21-50
7. Costa P.T., McCrae R.R. Stability and change in personality assessment: the revised NEO personality inventory in the year 2000. *Journal of personality assessment*, 1997, Nr. 1, p. 86-94
8. Costa P.T., McCrae R.R. Age changes in personality and their origins: comments on Roberts, Walton and Viechtbauer (2006). *Psychological bulletin*, 2006, Nr. 1, p. 26-28
9. Čekanavičius V., Murauskas G. *Statistika ir jos taikymai*. Vilnius: TEV, 2001
10. Danhauer S. C., Carlson C. R., Andrykowsky M. A. Positive psychological functioning in later life: use of meaning-based coping strategies by nursing home residents. *Journal of applied gerontology*, 2005, Nr. 4, p. 299-318
11. Detrick P., Chibnall J.T. NEO PI-R personality characteristics of high-performing entry-level police officers. *Psychological services*, 2006, Nr. 4, p. 274-285
12. Digman J.M. Personality structure: emergence of the Five-Factor model. *Annual review of psychology*, 1990, p. 417-440
13. Donnellan M.B., Lucas R.E. Age differences in the Big Five across the life span: evidence from two national samples. *Personality and aging*, 2008, Nr. 3, p. 558-566

14. Dwyer L., Nordenfelt L., Ternstedt B.M. Three nursing home residents speak about meaning at the end of life. *Nursing ethics*, 2008, Nr. 1, p. 97-108
15. Fjell A.M., Walhovd K.B. Thinking styles in relation to personality traits: and investigation of the thinking styles inventory and NEO PI-R. *Scandinavian journal of psychology*, 2004, Nr. 45, p. 293-300
16. Haigler E.D., Widiger T.A. Experimental manipulation of NEO-PI-R items. *Journal of personality assessment*, 2001, Nr. 2, p. 339-358
17. Hagberg M., Hagberg B., Saveman B.I. The significance of personality factors for various dimensions of life quality among older people. *Aging and mental health*, 2002, Nr. 2, p. 178-185
18. Hansen Lemme B. Suaugusiojo raida. *Poligrafija ir informatika*, 2003
19. Himelick A.J., Walsh J. Nursing home residents with borderline personality traits: clinical social work interventions. *Journal of gerontological social work*, 2002, Nr. 1, p. 49-63
20. Irving L. Gerontology (later maturity). *Annual review of psychology*, 1956, Nr. 7, p. 349-365
21. Jacomb P., Jorm A., Christensen H., Mackinnon A., Henderson S., Scott R., Korten A. Personality changes in normal and cognitively impaired elderly: informant reports in a community sample. *International journal of geriatric psychiatry*, 1994, Nr. 9, p. 313-320
22. Jang K.L., Livesley W.J., Vernon P.A. Heritability of the Big Five personality dimensions and their facets: a twin study. *Journal of personality*, 1996, Nr. 3, p. 577-591
23. Kairys A. Didysis penketas: už ir prieš. *Psichologija*, 2008, Nr. 37, p. 71-84
24. Kallasmaa T., Allik J., Realo A., McCrae R.R. The Estonian version of the NEO-PI-R: an examination of universal and culture-specific aspects of the five-factor model. *European journal of personality*, 2000, Nr. 14, p. 265-278
25. Krause N., Liang J., Keith V. Personality, social support, and psychological distress in later life. *Psychology and aging*, 1990, Nr. 3, p. 315-326
26. Lodi-Smith J., Geise A.C., Roberts B.W., Robins R.W. Narrating personality change. *Journal of personality and social psychology*, 2009, Nr. 3, p. 679-689

27. Maiden R.J., Peterson S.A., Caya M., Hayslip Jr.B. Personality change in the old-old: a longitudinal study. *Journal of adult development*, 2003, Nr. 1, p. 31-39
28. Marshall M.B., De Fruyt F., Rolland J.P., Bagby R.M. Socially desirable responding and the factorial stability of the NEO PI-R. *Psychological assessment*, 2005, Nr. 3, p. 379-384
29. Martin P., Long M.V., Poon L.W. Age changes and differences in personality traits and states of the old and very old. *Journal of gerontology: psychological sciences*, 2002, Nr. 2, p. 144-152
30. McCrae R.R., Costa P.T. Reinterpreting the Myers-Briggs type indicator from the perspective of the Five-Factor model of personality. *Journal of personality*, 1989, Nr. 1, p. 18-40
31. McCrae R.R., Costa P.T. The stability of personality: observations and evaluations. American psychological society.
32. McCrae R.R., Costa P.T. The NEO personality inventory: using the Five-Factor model in counseling. *Journal of counseling and development*, 1991, Nr. 4, p. 367-373
33. McCrae R.R., Costa P.T. Personality trait structure as a human universal. *American psychologist*, 1997, Nr. 5, p. 509-516
34. McCrae R.R., Costa P.T., Ostendorf F., Angleitner A., Hrebickova M., Avia M.D., Sanz J., Sanchez-Bernardos M.L., Kusdil M.E., Woodfield R., Saunders P.R., Smith P.B. Nature over nurture: temperament, personality and life span development. *Journal of personality and social psychology*, 2000, Nr. 1, p. 173-186
35. McCrae R.R., John O.P. An introduction to the Five-Factor model and its applications. National institute on aging, 1991, p. 175-215
36. McCrae R.R., Stone S.V., Fagan P.J., Costa P.T. Identifying causes of disagreement between self-reports and spouse ratings of personality. *Journal of personality*, 1998, Nr. 3, p. 285-313
37. McCrae R.R., Terracciano A. Personality profiles of cultures: aggregate personality traits. *Journal of personality and social psychology*, 2005, Nr. 3, p. 407-425
38. Myers D.G. *Psychologija. Poligrafija ir informatika*, 2000
39. Neustadt E., Chamorro-Premuzic T., Furnham A. The relationship between personality traits, self-esteem, and attachment at work. *Journal of individual differences*, 2006, Nr. 4, p. 208-217

40. Perrig-Chiello P., Perrig W.J., Stahelin H.B. Differential aspects of memory self-evaluation in old and very old people. *Aging and mental health*, 2000, Nr. 2, p. 130-135
41. Prados M., Fried E.C. Personality structure of the older age groups. *Journal of clinical psychology*, 1947, Nr. 2, p. 113-120
42. Roberts B.W., Mroczek D. Personality trait change in adulthood. *Current directions in psychological science*, 2008, Nr. 1, p. 31-35
43. Roberts B.W., Walton K.E., Viechtbauer W. Patterns of mean-level change in personality traits across the life course: a meta-analysis of longitudinal studies. *Psychological bulletin*, 2006, Nr. 1, p. 1-25
44. Roberts B.W., Walton K.E., Viechtbauer W. Personality traits change in adulthood: reply to Costa and McCrae (2006). *Psychological bulletin*, 2006, Nr. 1, p. 29-32
45. Roepke S., McAdams L.A., Lindamer L.A., Patterson T.L., Jeste D.V. Personality profiles among normal aged individuals as measured by the NEO PI-R. *Aging&Mental health*, 2001, Nr. 5, p. 159-164
46. Ross S.R., Rausch M.K., Canada K.E. Competition and cooperation in the Five-Factor model: individual differences in achievement orientation. *The journal of psychology*, 2003, Nr. 4, p. 323-337
47. Saucier G., Goldberg L.R. What is beyond the Big Five? *Journal of personality*, 1998, Nr. 4, p. 495-524
48. Schmitt D.P., Realo A., Woracek M., Allik J. Why can't a man be more like a woman? Sex differences in Big Five personality traits across 55 cultures. *Journal of personality and social psychology*, 2008, Nr. 1, p. 168-182
49. Sorensen S., Duberstein P.R., Chapman B., Lyness J.M., Pinquart M. How are personality traits related to preparation for future care needs in older adults? *Journal of gerontology: psychological sciences*, 2008, Nr. 6, p. 328-336
50. Srivastava S., John O.P., Gosling S.D., Potter J. Development of personality in early and middle adulthood: set like plaster or persistent change? *Journal of personality and social psychology*, 2003, Nr. 5, p. 1041-1053
51. Terracciano A., McCrae R.R., Briant L.J., Costa P.T. Hierarchical linear modeling analyses of the NEO PI-R scales in the Baltimore longitudinal study of aging. *Psychology of aging*, 2005, Nr. 3, p. 493-506

52. Tuckman J., Lorge I. Old people's appraisal of adjustment over the life span. Retirement and adjustment series, Nr. 15, p. 417-422
53. Wijeratne C. Personality and aging: a case of continuing neglect. Aging and mental health, 1998, Nr. 2, p. 89-91
54. Wood D., Roberts B.W. The effect of age and role information on expectations for Big Five personality traits. Personality and social psychology bulletin, 2006, p. 1482-1496
55. Žukauskienė R., Barkauskienė R. Lietuviškosios NEO PI-R versijos psichometriniai rodikliai. Psichologija, 2006, Nr. 33, p. 7-21

PRIEDAI

1 priedas. NEO-PI-R vertinamų asmenybės dimensijų ir jų žemesniojo lygmens bruožų apibūdinimai
(Žukauskienė ir Barkauskienė 2006)

Asmenybės dimensijos	Asmenybės dimensijų žemesniojo lygmens bruožai		
<p>Neurotizmas – rodo asmens tendenciją patirti neigiamus jausmus: baimę, liūdesį, nepasitikėjimą, pyktį, kalbę, pasišlykštėjimą. Prasti rezultatai rodo asmens emocinį stabilumą, ramumą, atsipalaidavimą, gebėjimus įveikti stresines situacijas.</p>	<p>N1: nerimas – nerimastingi asmenys yra baimingi, susirūpinę, linkę nerimauti, yra jautrūs ir įsitempę. Prasti rodikliai rodo ramumą ir atsipalaidavimą.</p>	<p>N2: priešiškus – atspindi tendenciją jausti pyktį, frustraciją ir kartėlį. Šis aspektas rodo asmens pasirošimą išgyventi pyktį.</p>	<p>N3: depresija – tiriami individualūs polinkio į depresinę nuotaiką skirtumai. Turintys gerus rezultatus dažnai jaučia kalbę, liūdesį, beviltiškumą, vienatvę, lengvai netenka drąsos, būna prislėgti. Turintys prastus rezultatus retai išgyvena šiuos jausmus, bet nebūtinai yra linksmi ir nerūpestingi.</p>
	<p>N4: drovumas – siejamas su gėda ir drovumu. Drovūs nejaukiai jaučiasi tarp kitų, yra jautrūs pajuokai, turi polinkį į menkavertiškumą, linkę gėdytis ir jausti socialinį nerimą. Prasti rezultatai rodo, jog mažiau jaudinamasi dėl įvairių socialinių situacijų.</p>	<p>N5: impulsyvumas – nesugebėjimas kontroliuoti aistrų ir troškimų. Turintys prastus rezultatus lengviau atsispiria šiems impulsams, geriau priima frustraciją.</p>	<p>N6: pažeidžiamumas – turintys gerus rezultatus sunkiai įveikia stresą, tampa priklausomi, panikuojančios. Turintys prastus rezultatus žmonės sunkiose situacijose geriaus suima save į rankas.</p>
<p>Ekstraversija – rodo socialumą, aktyvumą, šnekumą, optimizmą. Priešinga ekstraversijai intraversija siejama su polinkiu būti vienam.</p>	<p>E1: šiluma – rodo, jog žmonės yra nuoširdūs, šilti, meilūs, draugiški, lengvai užmezga ryšius ir bendrauja su kitais. Prasti rezultatai atspindi formalumą ir siekį išlaikyti atstumą.</p>	<p>E2: visuomeniškumas – rodo, jog žmonėms malonu būti tarp žmonių, kitų draugijoje. Prasti rezultatai rodo, jog žmonės nesiekia ar net vengia socialinės stimuliacijos.</p>	<p>E3: savęs įtvirtinimas – rodo valdingumą, polinkį dominuoti. Turintys prastus rezultatus pirmenybę teikia išlikimui antrame plane, leidžia kalbėti kitiems.</p>
	<p>E4: aktyvumas – rodo, jog žmonės gyvena dideliu tempu, yra energingi, visada turi jaustis užsiėmę. Turintys prastus rezultatus gyvena labiau atsipalaidavę.</p>	<p>E5: sužadavimo siekimas – turintys gerus rezultatus siekia didelės stimuliacijos, mėgsta ryškias spalvas ir triukšmingą aplinką. Turintiems prastus rezultatus nereikia tokios stimuliacijos, jų gyvenimas kitiems gali atrodyti nuobodus.</p>	<p>E6: teigiamos emocijos – siekimas patirti džiaugsmą, laimę, meilę, susižavėjimą. Turintys gerus rezultatus dažnai ir lengvai juokiasi, yra linksmi ir optimistiški. Turintys prastus rezultatus džiaugiasi santūriau.</p>

<p>Atvirumas patyrimui – laki vaizduotė, dėmesys vidiniams išgyvenimams, estetiškas jautrumas, intelektualinių žinių troškimas, domėjimasis vidiniu ir išoriniu pasauliais. Šios srities rezultatai dažnai siejami su išsilavinimu ir protu. Žemi rezultatai siejami su konservatyviu požiūriu, siauresniu pomėgių ratu.</p>	<p>O1: <u>fantazija</u> – aukšti rezultatai rodo, jog žmonės linkę daug fantazuoti, svajoja tam, kad savo vidiniame pasaulyje realybę padarytų įdomesnę.</p>	<p>O2: <u>estetiškumas</u> – aukšti rezultatai rodo, jog žmonės yra jautrūs menui ir grožiui, domisi poezija, muzika, daile, nori turėti savo stilių, kuri kiti net nebūtiami laikys geru skoniu.</p>	<p>O3: <u>jausmai</u> – gebėjimas suvokti savo jausmus ir emocijas bei sureikšminti jų svarbą gyvenime. Turintys aukštus rezultatus patiria galias emocijas ir jaučiasi laimingesni ar nelaimingesni nei kiti. Prasti rezultatai rodo, jog jausmams neteikiama daug reikšmės.</p>
	<p>O4: <u>veikla</u> – noras išbandyti kuo daugiau užsiėmimų. Turintys aukštus rezultatus nemėgsta rutinos ir ieško naujovių, su laiku jie suranda vis naujų pomėgių. Turintys prastus rezultatus vengia naujovių ir mieliau pasilieka prie seniai išbandytų dalykų.</p>	<p>O5: <u>idėjos</u> – tai ne tik naujų idėjų generavimas, bet ir domėjimasis kitiems gimstančiomis naujomis idėjomis. Turintys gerus rezultatus mėgsta tiek filosofinius argumentus, tiek galvosūkius. Su prastais rezultatais yra ne tokie smalsūs, jei jie yra labai protingi, tai dažniausiai koncentruojasi į vieną sritį ar joje gilinaisi.</p>	<p>O6: <u>vertybės</u> – atspindi pasirošimą peržiūrėti savo socialines, politines ir religines vertybes. Uždaro asmenybės yra linkusios priimti vieną autoritetą ir vadovautis jo vertybėmis, todėl jie būna iš esmės konservatyvūs. Atvirumas vertybėms gali būti laikomas priešingybe dogmatizmui.</p>
<p>Sutariamumas – siejamas su altruistiškumu, kito užjautimu ir supratimu, pastangomis padėti kitiems. Nesutariantys asmenys apibūdinami kaip egocentiški, skeptiški kitų ketinimams, linkę labiau konkuruoti nei bendradarbiauti.</p>	<p>A1: <u>pasitikėjimas</u> – turintys aukštus rezultatus pasitiki kitais, jų nuoširdumu ir gerais ketinimais. Turintys prastus rezultatus yra skeptiški, įtariai vertina kitus, laiko juos pavojingais ir nesąžiningais.</p>	<p>A2: <u>tiesumas</u> – tiesūs žmonės yra nuoširdūs, sąžiningi ir paprasti. Turintys prastus rezultatus yra linkę manipuliuoti kitais meilikaudami, gerindamiesi, stengdamiesi įtikti.</p>	<p>A3: <u>altruizmas</u> – su aukštais rezultatais yra linkę rūpintis kitais. Turintys prastus rezultatus yra egocentiškesni, nenoriai įsitraukia į kitų problemas.</p>

	A4: nuolaidumas – su gerais rezultatais yra linkę nusileisti kitiems, nepasiduoti agresijai, atleisti ir užmiršti, yra švelnesni ir ramesni. Su prastais rezultatais yra agresyvūs, mieliau konkuruoja nei bendradarbiauja, yra neatsparūs, lengviau pasiduoda pykčiui.	A5: kuklumas – geri rezultatai atspindi kuklumą, polinkį laikytis nuošalyje. Turintys prastus rezultatus mano, kad yra geresni už kitus, kiti juos laiko arogantiškais ar išpuikusiais.	A6: empatiškumas – turintys gerus rezultatus labiau rūpinasi kitų poreikias, labiau vertina žmogiškumą. Turintys prastus rezultatus yra didesni kietakačiai, mažiau veikia gailesčio vedami, save laiko realistais, priimančiais racionalius sprendimus.
Sąmoningumas – apima planavimo, organizavimo, užduočių išsikėlimo ir kitus procesus bei pasiekimų poreikį, siejasi su akademinio ir išsilavinimo siekimu. Gali turėti ir neigiamą pusę–perdėtą skrupulingumą, tvarkingumą ar darboholišką elgesį. Su žemais rezultatais mažiau vadovaujasi moraliniais principais, linkę veikti ieškodami tik naudos sau.	C1: kompetencija – turintys gerus rezultatus jaučiasi tinkamai pasirengę tvarkytis su gyvenimu. Turintys prastus rezultatus menkliau vertina savo galimybes ir pripažįsta, kad dažnai yra neišmanėliai. Kompetencija labiausiai siejasi su pasitikėjimu savimi.	C2: tvarka – turintys aukštus rezultatus yra tvarkingi ir gerai organizuoti. Su prastais rezultatais nesugeba organizuoti savo aplinkos, apibūdina save kaip nemetodiškus.	C3: pareiagingumas – turintys gerus rezultatus tvirtai laikosi savo etinių principų ir skrupulingai vykdo savo moralines pareigas. Turintys prastus rezultatus atmestinau žiūri į šiuos dalykus ir gali būti šiek tiek nepatikimi.
	C4: tikslo siekimas – turintys gerus rezultatus yra kupini aukštų siekių, sunkiai dirba norėdami pasiekti savo tikslus, yra kruopštūs, jų veiksmas tikslingi, turi gyvenimo krypties pojūtį. Su itin gerais rezultatais gali per daug sureikšminti karjerą ir tapti darboholikais. Turintys prastus rezultatus yra apatiški, nesiekia pasisekimo, jiems trūksta ambicijų, gali atrodyti betiksliai, bet dažnai patys yra patenkinti savo menkais pasiekimais.	C5: savidrausmė – suprantama kaip pasirengimas pradėti darbus ir tęsti juos iki galo nepaisant nuobodulio ir kitų kliūčių. Turintys gerus rezultatus sugeba save motyvuoti ir baigti darbą. Turintys prastus rezultatus atidėlioja darbus jau jų pradžioje ir greit praranda paskatas, meta, ką buvo pradėję.	C6: apdairumas – tai veiksmų apmąstymas dar juos pradėdam. Turintys gerus rezultatus yra apdairūs. Turintys prastus rezultatus yra skuboti irk arba veikia neapgalvodami padarinių, geriausiu atveju jie yra spontaniški ir prireikus sugebantys priimti greitus sprendimus.

